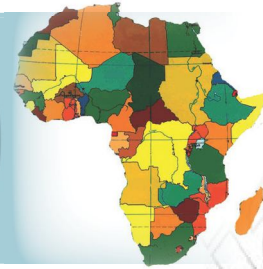

CUTUBKA

KUNOOLAANSHAHA

AFRIKA

Ujeedooyinka guud ee Cutubka

Marka uu dhamaado cutubkan kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- Aqoonsadan meesha, baaxada iyo qaabka Afrika.
- Aqoonsadaan qoysaska ama bahaha luuqada sare ee Afrika.
- Aqoonsadaan iyo inay sharaxaan ilbaxnimadii iyo qaramadii guumeysiga ka hor ee Afrika.
- Islafalanqeeyaan xaaladaha saameeya baahsanida dadka, dagaamada iyo hab-nolaleedka Afrika.

Tusmooyinka Muhiimka ah

- 1.1 BAAXADDA, QAABKA IYO MEESHAY DHACDO QAARADDA AFRIKA
  - 1.2 LOOLASHA IYO DHIGAHA
  - 1.3 QOYSASKA AMA BAHAHA LUUQADAHA WAA WEYN EE AFRIKA
  - 1.4 ILBAXNIMADII HORE EE AFRIKA (MASAARIDA IYO KAARTEEJ)
  - 1.5 QARAMADII GUUMEYSIGA KA HOR JIRAY EE AFRIKA
  - 1.6 GANACSIGII MASAFAADA DHEERAA OO AHAQ QODOB ISKU XIDHA DADKA ITOOBIYA
  - 1.7 DADWEYNAHA QAARADDA AFRIKA
- Sookoobidda cutubka
  - Su'aalo ka kooban cutubka dhamaantii

HORDHAC

Ma xasuusataa waxaad ku soo baratay Fasalka lixaad? Cashirada ugu muhiimsanaa waxyaabaha ugu waa weyn ee aad ku soo dhigateen waxaa ka mid ahaa oogada sare ee dhulka, dadka Bariga Afrika, deegaankeena iyo arrimo muhiim ah oo ku saabsan arrimaha bulshada sida arrimaha dadweynaha iyo xuquuqda caruurta.

Waxaad fasalkan ku baran doontaan qaab sameyska dhulka iyo arrimaha bulshada ee ay ka mid ka yihiin arrimaha dadweynaha, xuquuqaha badbaadada iyo iskaashiga.

Wuxuu cutubkan si gaar ah ugu saabsanyahay qaaradda Afrika. Waxaadna ku baran doontaan arrimo aasaasi ah oo ku saabsan qaaradda Afrika, sida meesha ay kutaalo (dhacdo), baaxadda, qaabka, dadweynaha iyo hab-noleed ka. Waxaa kale oo aad ku baran doontaan arimo taariikhi ah oo ay qaarada Afrika soo martay sida ilbaxnimadii hore, qaramadii gumeysiga ka horeeyey, iyo ganacsigii masaafadda dheeraa ee qaarada Afrika ayaa ka mid ah waxyaabaha aynu cutubkan ku barandoono.

Erayada Furaha u ah Cashirka

☛ Goob	☛ Dhul-badhe
☛ Iool	☛ kulaalayaal
☛ Xariiqaha Barbaraha	☛ Khadka caalamiga ah ee kala qaybiya wakhtiga
☛ Dhig	
☛ Dhig dhaxo	

1.1 BAAXADDA, QAABKA IYO MEESHAY DHACDO QAARADDA AFRIKA

1.1.1 Meesh ay dhacdo Qaaradda Afrika

Marka uu dhamaado cashirkan, ardaydu waxay awoodi doonaan:

- ☐ Inay isbarbardhigaan baaxadda qaaradda Afrika iyo qaaradaha kale.
- ☐ Inay aqoonsadaan meesha saxda ah ee ay dhacdo (kutaalo) qaaradda Afrika.

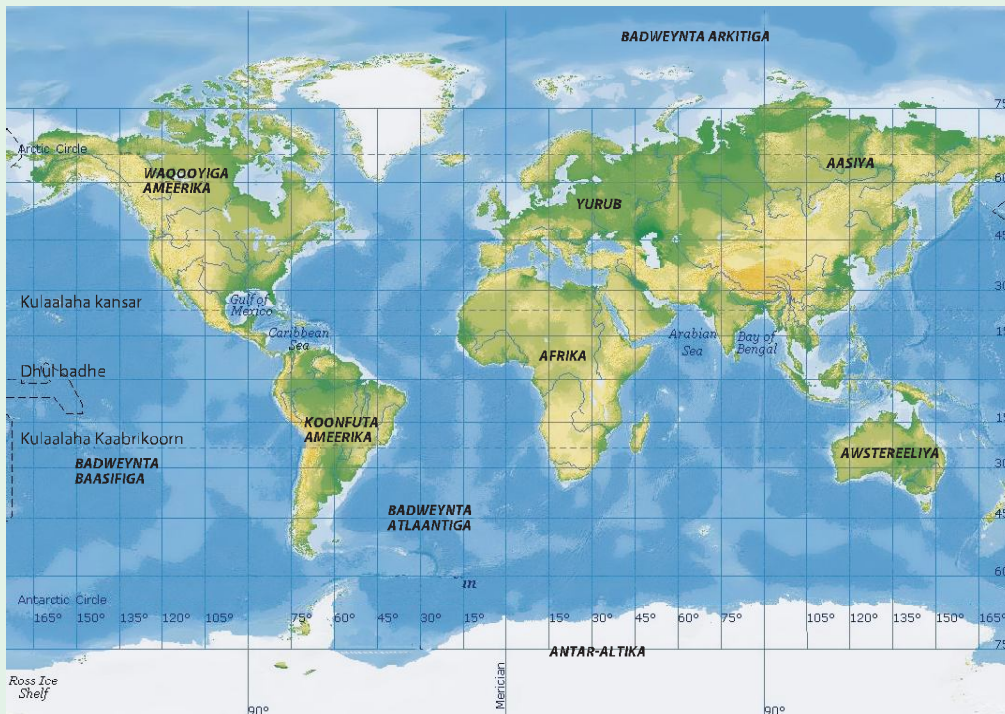
Afrika waa mid ka mid ah todobada qaaradood ee kajira aduunka. Waa qaarada labaad ee ugu weyn dhanka baaxadda dhulka ee ku xigta qaarada Aasiya. Waxay ka koobantahay 54 waddan oo ay Itoobiya ka mid tahay.

Waa maxay macnaha meeli halka ay dhacdo (ku taalo)?

Meeli halka ay dhacdo (ku taalo) waxaa weeye halka ay meeli kaga taallo oogada sare ee dhulka. Waxayna noqon kartaa halka saxda ah ee ay xariiq ahaan dhacdo ama halka ay daris ahaan kutaalo.

Hawl-galka 1.1

Eeg khariiradan hoos ku taala oo isku day in aad tilmaantid halka ay kaga taalo qaaradda Afrika dunida.

Jaantuska 1.1: Khariirada Caalamka

Waxaa jira labo siyaabood oo loo tilmaami karo ama loo sheegi karo meel kasta oo aduunka ka mid ah halka ay oogada sare ee dhulka kaga taallo. Waxayna labadaasi kala yihiin meeli halka ay xariiq ahaan dhacdo iyo halka ay daris ahaan kutaalo. Xariiq ahaan meeli halkay dhacdo markaan caddaynayno waxaynu isticmaalaynaa xariiqaha loolka iyo dhigta. Habka kale, daris ahaan halkay meeli dhacdo markaan sheegayno waxaan isticmaalaynaa dhulka barriga iyo biyaha dariska la' ah.

Meeli halka ay dhacdo ama ay ku taallo xariiq ahaan	Meeli halka ay ku taalo daris ahaan
» Waligaa ma'aragtay nidaamka shaqo ee isku xidhan ee xariiqaha kuyaala Galoobka iyo khariiradaha korkooda? Fiiri Jaantuska 1.1 .	» Maxaa tixraac ahaan loo isticmaalaa marka la raadinayo meeli daris ahaan halka ay dhacdo
» Maxay kulatahay in ay tahay waxqabadkooda (shaqadooda) ugu weyn?	» Tixraacaas ma wuxuu inaga caawinayaa in aan tilmaano halka saxda ah ee ay meeli dhacdo?
<p>◇ Nidaamka wada shaqaynta isku xidhan ee xariiqaha loo yaqaano Loolasha iyo dhigaha waxay naga caawiyaan in aan aqoonsano meelkasta halka ay xariiqahaan kaga taalo khariiradaha caalamka iyo koonka (Glob).</p> <p>◇ Xariiqaha Loolasha iyo dhigaha ee ku yaala Galoobka iyo khariiradaha korkooda waa qalabka ugu muhiimsan ee aan u isticmaalo tixraaca inoo caddeeya meeli halka ay dhacdo xariiq ahaan.</p> <p>◇ Adeegsiga xariiqahani waxay inaga caawiyaan in aynu ogaano halka ugu saxsan ee ay dhacaan goobuhu.</p>	<p>◇ Daris ahaan halkay dhacdo waa halka ay meeli dhacdo (kutaalo) taasoo tixraaceedu yahay dhulka (qaaradaha iyo wadamada) ama biyaha (badaha waaweyn iyo kuwa yaryar).</p> <p>◇ Inagoo tixraac ahaan u adeegsanayna dhulka kale iyo biyaha badaha, aye daris ahaan halkay dhacdo inaga caawisaa inaan ogaano meesha ama booska guud ee ay meeli ku taalo.</p> <p>◇ Jihooyinka (Waqooyi, Koonfur, Bari iyo Galbeed) ayaa ah qalabka ugu muhiimsan ee loo adeegsado daris ahaan halka ay meeli dhacdo.</p>

Hadaba, waan sheegi karnaa meesha ay qaarada Afrika dhacdo xariiq ahaan iyo daris ahaanba.

B. Xariiq ahaan halka ay dhacdo Afrika

Afrika waa qaarad ku taala inta u dhaxaysa Loolka $37^{\circ}31'$ Waqooyi ilaa iyo $34^{\circ}52'$ Koonfur iyo dhigaha $25^{\circ}11'$ Galbeed ilaa iyo $51^{\circ}24'$ Bari. Fiiri [Jaantuska 1.2](#) si aad u ogaato halka saxda ah ee ay loolashaas iyo dhigahaasi ku yaalaan.

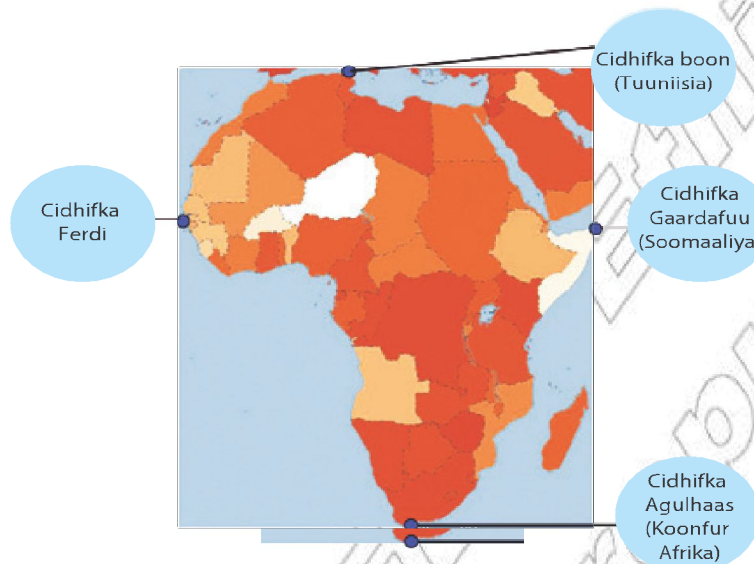

Jaantuska 1.2: xariiq ahaan meeshay dhacdo Afrika

Afarta barood ee ugu cidhifeeya qaarada Afrika waa:

- *Barta Waqooyiga ugu cidhifaysa (37°31' waqooyi) ee qaaradda waa cidhifka Boon.*
- *Barta Koonfurta ugu cidhifaysa (34°52' koonfur) ee qaaradda waa cidhifka Agulhaas.*
- *Barta Bariiga ugu cidhifaysa (51°24' bari) ee qaaradda waa cidhifka Gaardafuu.*
- *Barta Galbeedka ugu cidhifaysa (25°11' galbeed) ee qaaradda waa cidhifka Ferdi.*

Fiiri **Jaantuska 1.3** si aad u aqoonsatid meesha ama halka saxda ah ee ay dhacaan cidhifyada Afrika.

Jaantuska 1.3: Cidhifyada Afrika

Xariiq ahaan halka ay dhacdo awgeed ayey Afrika u leedahay dabecadahan gaarka ah ee hoos ku qaran:

- *Waa qaaradda kaliya ee ay maraan dhulbadhaha iyo labada kulaale; waa kulaalaha kansar (23½°W) iyo kaabirkon (23½°K) ama kulaalaha Waqooyi iyo Kulaalaha Koonfureed.*
- *Fogaanta u dhaxaysa cidhifka Waqooyi iyo ka Koonfurta iyo mida u dhaxaysa cidhifka Bari iyo ka Galbeed ayaa ah mid isku dhaw.*
- *Waa qaarada kaliya ee kutaala Afarta Nus-dhuleed, (nus-dhuleedka Waqooyi, Nus-dhuleedka Koonfureed, Nus-dhuleedka Bari iyo Nus-dhuleedka Galbeed).*
- *Gund ahaan dhulka Afrika ⅔ waxay ku taala kulaalaha.*

Hawl-galka 1.2

Qaybt koobaad

Xusuusashada xaqiiqooyinka

- 1 Qaybtee ayaa Afrika balaadhan? Ma qeybta Koonfurta mise Waqooyiga?
- 2 Xisaabi faraqa u dhexeeya loolasha barta u cidhifaysa Waqooyiga iyo barta Koonfurta u cidhifaysa ee qaaradda Afrika.
- 3 Xisaabi faraqa dhigaha u dhexeeya cidhifka Galbeed iyo ka Bari ee Afrika.
- 4 Fogaantee ayaa dheer? Mata Waqooyi - Konfur mise ta Bari - Galbeed? Daris ahaan Meeshay dhacdo Afrika?

Tartan

1° = 111 km meelaha dhulbadhaha u dhaw. Adiga oo tix-gelinaya kala duwanaanshaha ka shaqee su'aasha 2aad iyo 3aad, raadi fogaanta dhinaca hawada ah ee mid kasta kiiloo mitir ahaan.

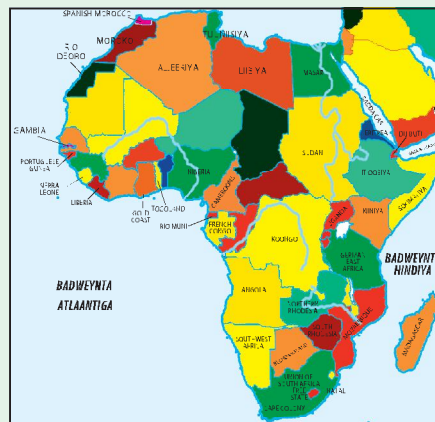
T. Daris ahaan meeshay dhacdo (kutaalo) Afrika

Hawl-galka 1.3

Fiiri Jaantuska 1.4 kadibna ka jawaab su'aalaha soo socda. Aad u eeg meesha ay qaaradda Afrika khariirada caalamka kaga taalo, kadibna isku day:

- 1 In aad aqoonsatid qaaradaha kale ee u dhaw Afrika.
- 2 In aad aqoonsatid qaaradaha ka fog qaarada Afrika.
- 3 In aad aqoonsatid badaha iyo bad-weynada ku hareeraysan Afrika.

Jaantuska 1.4: Qaaradda Afrika

Daris ahaan meeshay Afrika dhacdo markaynu tilmaamayno waxaan adeegsanaynaa qaaradaha dariska la' ah iyo badaha iyo badweynada ku wareegsan.

Marka aynu tixraacayno qaaradaha dariska la ah, Afrika waxay ku taalaa:

- Koonfurta Yurub
- Waqooyiga Bari ee Ameerikada Koonfureed
- Waqooyiga Antiartika
- Koonfurta Bari ee Ameerikada Waqooyi
- Koonfurta – Galbeed Aasiya

Dhanka kale, marka aynu tixraacayno badaha iyo badaha waaveyn, Afrika waxay ku taalaa dhanka:

- Bariga Bad weynta Atlaantika
- Waqooyi Galbeed ee Bad weynta Hindiya
- Waqooyiga Bad weynta Antiartik
- Koonfurta Badda Meedhiteraaniyaanka
- Galbeedka Badda Cas
- Galbeedka Gacanka Cadmeed

Layliska 1.1

- 1 Sheeg magacyada afarta barood ama goobood ee ugu cidhifeeya qaaradda Afrika?
- 2 Sharax daris ahaan meeshay Afrika dhacdo?
- 3 Intee digrii ee lool ayey Afrika u dhaxaysaa?
- 4 Intee digrii ee dhigo ayey Afrika u dhaxaysaa?

1.1.2 Baaxadda Qaaradda Afrika

Afrika intay weynaanteedu ama baaxaddeedu la'egtahay?

Qaaradee kawayn Afrika?

Fiiri jaantuskan soo socda, kadibna isku day in aad ka jawaabtid su'aalaha kor ku yaala.

wuxuu soo bandhigayaa qiyaas cabir qeyb ka mid ah ay isbarbar dhigayso laba qaaradood iyo shan waddan. Qeybta kalena ay ku taalo hal qaarad oo kaliya taasina tahay Afrika. Waad arki kartaa in qeybta ay Afrika ku taalo ka weyntahay qeybta kale. Taasina waxay si cad inoo tusaysaa waynida baaxada dhulka Afrika. Baaxadda guud ee dhulka Afrika waa bed ku dhaw 30 milyan oo km² (kilo mitir laba jibaaran); taasoo kaweyn saddex jibaar ka qaarada Yurub.

Afrika booskeeda ay ku fadhido waa uu ku dheeli tiran yahay dhulbadhaha agtiisa. Sababatuna waxay tahay cidhifka Waqooyi iyo cidhifka Koonfurta ee qaarada waxay u jiraan dhulbadhaha fogaan qiyaastii isku dhadhaw.

Tusaha 1.1: Baaxadda qaaradaha

Qaarada	Bedka (000' km ²)	Saamigeeda (qaybteeda) caalami (%)
Afrika	30,300	20.2
Aasiya	45,000	30
Yurub	10,000	3.6
Ameerikada waqooyi	24,200	16.2
Ameerikada koonfureed	12,000	11.9
Awstraliya	8,700	5.8
Antaarkitika	14,000	9.3
Caalamka (Aduunka)	149,000	100

Hawl-galka 1.4

Fahanka xaqiiqooyinka (dhabta ah)

- 1 Imisa wadan ayay ka kooban tahay qaaradda Afrika?
- 2 Qeybtee ayey waddamo badan ku yaalaan? Waqooyi mise koonfurta?
- 3 Gobolkee baa ugu baaxad weyn?

1.1.3 Qaabka Qaaradda Afrika

Ma noos heegi kartaa inta nooc ee qaab ee aad taqaanid? Maxaad u malaynaysaa qaabka Afrika?

Hanaanka ama nooca dhulka ee ay meeli leedahay ayaa loo yaqaanaa qaab. Waxaa loo qeybiyaa qaabka qaaradaha iyo waddamada saddex nooc ama qeybood.

- Marka uu qaabka qaarad ama wadan yahay wax ku dhow goobo ayaa loo yaqaanaa qaab is haysta ama goobo oo kale ah.
- Marka uu qaabka qaarad ama waddan uu hal dhinac aad u dheeryahay una balaadhanyahay (Waqooyi-Koonfur ama Bari-Galbeed) ee uu dhinaca kalena aad u gaabanyahay una dhuubanyahay (Waqooyi-Koonfur ama Bari-Galbeed) waxaa qaabkaas loo yaqaanaa fidsane.
- Marka ay qaaradi ama uu waddanku yahay mid ka kooban qaybo kala go'an oo aan xidhiidh sanayn, waxaa qaabkiisa loo yaqaanaa firidhsane.

Afrika qaabkeedu waa mid ku dhow qaab sida goobada oo kale ah oo ishaysta. Inkasta oo uu dhulbadhulu u kala qaybiyo laba is le'eg. Afrika qaabkeedu dhul-badhaha labadiisa dhinac ee Waqooyi iyo Koonfur isla eko (isuma dheeli tirana). Dhinaceeda waqooyi waa mid aad u qaro wayn una balaadhan halka koonfurtu u muuqato wax dhuuban ama ciriiri ah.

Hawl-galka 1.5

Xoojinta (adkeynta) xirfadda garaaf ku muujinta.

Si taxadar leh u fiir Jaantuka 1.2 kadibna ka shaqee su'aalahan soo socda adigoo ka tixraacaya jaantuskaan soo sheegnay.

- 1 Guuri (koobbi ka samee) khariiradda Afrika iyadoo banaan? (ka eego Jaantuska 1.2).
- 2 Ku-calaamadee cidhifyadan soo socda ee Afrika halka saxda ah ee ay dhacaan:
  - Cidhifka Boon
  - Cidhifka - Agulhaas
  - Cidhifka - Ferdi
  - Cidhifka - Gaardaafi
- 3 Ku dhig xariiqaha loolka iyo dhigaha ee cidhifyada sare ee Afrika (isticmaal Jaantuska 1.2)
- 4 Ku dhig (ku muuji) khariirada biyaha badahan soo socda.

○ Badda Meedheteeraaniyaanka	○ Badda cas
○ Bad weynta Atlaantik	○ Bad weynta Hindiya
○ Gacanka Cadmeed	○ Gacanka Gini

Tartan

Saddex meelood laba meel oo Afrika ka mid ah ayaa udhaxaysa labada kulaale. Masheegi kartaa qaaradaha kale ee ay labada kulaale maraan?

1.2 LOOLASHA IYO DHIGAHA

Marka uu dhamaado cashirkan, ardaydu waxay awoodi doonaan:

- Inay sharaxaan ereyada loo iyo dhig.
- Aqoonsadaan waxtarka ay loolasha iyo dhiguhu inoo leeyihiin.

Walligaa xariiqo ku yaala khariiradaha korkooda, ma'aragtay?

Maxay kula tahay in xariiqaha loogu dul sawiray khariiradaha?

Loolka

Loolashu waa xariiqaha ku yaala khariiradaha dushooda (korkooda), kuwaas oo aan ku aqoonsano meeli halka ay dhacdo iyo fogaanteedda digrii ee Waqooyiga ama Koonfurta dhulbadhaha. Xariiqaha loolasha waa xariiqo isbarbar socda kuwaas oo garab qaada dhulbadhaha, iskuna xidha Bariga iyo Galbeedka ama Galbeedka iyo Bariga khariirada korkooda.

Xariiqaha isbarbar socda ee Waqooyiga ama Koonfurta ka xiga dhulbadhaha, waxay leeyihiin tiro digrii ah. Dhulbadhuhu wuxuu kuyaalaa loolka 0° (Eber digrii), halka digriiga labada cidhifna (cidhifka Waqooyi iyo ka Koonfureed) uu yahay 90°. Hadaba, cabbirka hal-beega loolku wuxuu u dhexeeyaa 0° oo dhulbadhaha ah ilaa iyo 90° oo cirifyada ah. Meelaha Waqooyiga ka ah dhulbadhaha waxay yeelanayaan digrii lool oo Waqooyi. Meelaha koonfurta ka ah dhulbadhahana waxay yeelanayaan digrii lool Koonfur ah.

Hawl-galka 1.6

Si fiican u fiiri khariirada Afrika isticmaal ama ka tixraac Jaantuska 1.2.

- 1 Waxaad heshaa dhulbadhaha, kaasoo kuyaala kala badhka cidhifka Waqooyi iyo cidhifka Koonfureed?
- 2 Isku day in aad heshid digriiga loolka ay ku yaalaan
  - a Addis Ababa?
  - b Qaahira?
  - c Keebtawn?

Dhulbadhaha

Xariiqee ayuu dhulbadhuhu Leeyahay? Waa kee xariiq qiyaaseedka (aan dhabta ahayn) ee u qeybiya dhulka labada Nus-dhuleed (nus-dhuleedka Waqooyi iyo nus dhuleedka Koonfur)? Dhulbadhuhu waa xariiq mala awaal ah sabab?

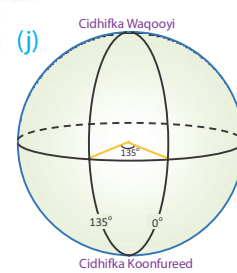
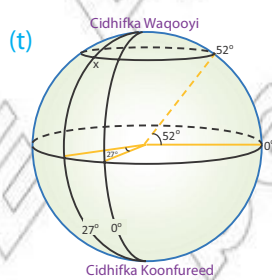
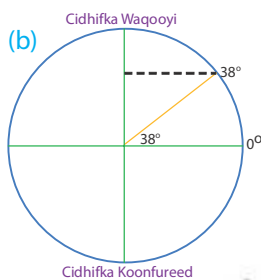
Dhulbadhuhu waa xariiq qiyaaseed ku yaala badhtamaha dhulka oo u jira fogaan isla'eg cidhifka Waqooyi iyo cidhifka Koonfurta. Dhulbadhuhu wuxuu ku yaalaa loolka 0° cidhifka Waqooyi iyo cidhifka Koonfurtana waxay ku kala yaalaan $90^\circ W$ iyo $90^\circ K$. Xariiqaha loolasha ee ku yaala inta u dhaxaysa 0° (dhulbadhaha) iyo $90^\circ W$ iyo K (cidhifyada) waxay isu jiraan 1° . (fiiri Jaantuska 1.6).

Layliska 1.2

- 1 Dhulbadhuhu miyuu maraa (gudbaa) Itoobiya?
- 2 Intee ayuu u jiraa Itoobiya?
- 3 Qeybta Itoobiya ee u dhaw dhulbadhaha waa qeybtee?
- 4 Waa kuwee waddamada Afrika ee uu maro dhulbadhuhu?
- 5 Waddamada Afrika ee ay labadda kulaale maraan waa kuwee?

Dhulbadhaha iyo meelaha u dhawba 1° wuxuu lamid yahay 110 kiiloomitir (km) dhul ahaan, Balse marka la gaadho loolka 45° cabbirkii waa uu isbaddali oo $1^\circ = 111$ km (fiiri Jaantuska 1.8). Celcelis ahaan 1° wuxuu lamid yahay 110.5 km.

Jaantuska 1.5: (b) Loolka $38^\circ W$ waa fagaanta xagasha barta dhulka oogadiisa waqooyi kalabadhka u ah. (t) halka saxda ah ee ay goobta "x" dhacdo waa loolka $52^\circ W$ iyo dhigta $27^\circ G$ halkaas oo ay midba midba kale iska. (j) dhigta $135^\circ G$ waa fogaanta xagasha waqooyiga xigta Dhig-dhexada

Jaantusyada sare waa kuwo aad muhiim u ah waxaana u isticmaali karnaa xisaabinta fogaanta u dhaxaysa dhulbadhaha iyo cidhifyada. Tusaale: Baadhime waxay ku taalaa jiida ama cidhifka waqooyi ee Tigraay, waxayna dhacdaa 15°W . Marka fogaanta Baadhime iyo dhulbadhaha u dhaxeysa waxay tahay $15^{\circ} \times 111$ km taas oo lamid ah 1665 km.

Kulaalayaasha

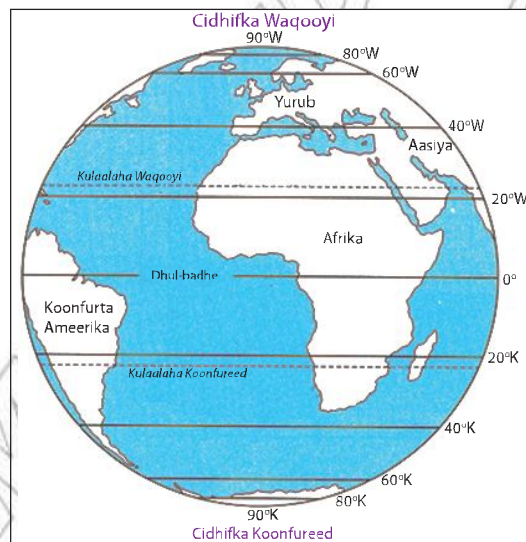
Maxay yihiin kulaalayaashu?

Sidee ayey uga muuqdaan ama ugu sawiranyihiin khariiradaha iyo koonka (Glob)?

Maxay ugu sawiran yihiin khariiradaha iyo koonka (Glob) korkooda?

Muxuu yahay digriiga loolka ay u taagan yihiin?

Soonaha kulaaluhu waa dhulka fogaanta isla'eg u jira dhulbadhaha ee u dhexeeya loolka $23\frac{1}{2}^{\circ}\text{W}$ iyo $23\frac{1}{2}^{\circ}\text{K}$. Digriiga loolashan ($23\frac{1}{2}^{\circ}\text{W}$ iyo $23\frac{1}{2}^{\circ}\text{K}$) waa barta (goobta) ugu cidhifeeya waqooyiga iyo koonfurta ee sida tooska ah u hela qoraxda ugu yaraan sanadkiiba halmar. Barta Waqooyiga ugu cidhifaysa kulaalaha ee dhacda $23\frac{1}{2}^{\circ}\text{W}$, waxaa loo yaqaanaa kulaalaha kansarka. Barta Koonfurta ugu cidhifaysa kulaalaha dhacdana $23\frac{1}{2}^{\circ}\text{K}$ waxaa loo yaqaanaa kulaalaha kaabrikoon. Si fiican u fiiri muuqalka hoos ku yaala si aad waxbadan ugu ogaato kulaalayaasha una aqoonsatid halka saxda ah ee ay xariiqaha muhiimka ah ee kulaalayaashu dhacaan.

Jaantuska 1.6: halka ay dhacaan kulaalayaashu.

Layliska 1.3

- 1 Maxay yihiin digriiga loolasha ay ku yaalaan dhulbadhaha, kulaalaha kansar iyo kulaalaha kaabrikoon?
- 2 Maxay yihiin digriiga loolasha ay ku yaalaan cidhifka waqooyi iyo cidhifka koonfureed?
- 3 Qaaradahee ayey kula tahay in ay maraan labada xariiq ee kulaalaha?
- 4 Cimila nooc ee ah ayuu dhulka soonaha kulaaluhu leeyahay?

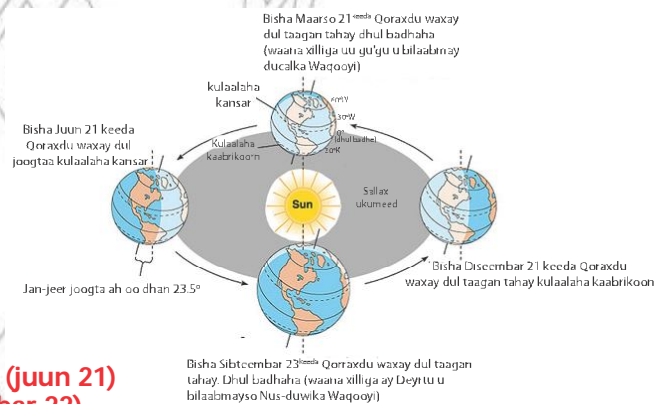
Kulaalaha Kansarka (waqooyi)

Halkee ayuu kulaalaha kansarku ka dhacaa Galoobka? Ma Koonfurta mise Waqooyiga dhulbadhaha?

Kulaalaha kansarka ee ku yaala loolka $23\frac{1}{2}^{\circ}$ W, waa xariiq qiyaaseed isku xidha Bari ilaa Galbeed ama Galbeed ilaa Bari oo ku yaala Galoobka iyo khariiradaha korkooda. Wuxuu barbar qaadaa dhulbadhaha iyo xariiqaha loolasha kale ee kuyaala nus-dhuleedka Waqooyi. Kulaalaha kansarka waa xadka ama xuduuda Waqooyi ee soonaha kulaalaha. Kulaalaha kansarka wuxuu ilayska cadceedu si toos ah ugu dhacdaa hal maalin sannad-kiiba (Juun 21). Waa barta waqooyiga ugu cidhifaysa ee ay ugu yaraan sandadkii halka mar qoraxdu sida tooska ah ugu dhacdo.

Kulaalaha Kaabrikoonka (Koonfureed)

Kulaalaha kaabrikoonka ee ku yaala loolka $23\frac{1}{2}^{\circ}$ K waa barta Koonfurta ugu cidhifaysa ee ay qoraxdu sida tooska ah ugu dhacdo ugu yaraan sanadkiiba hal mar, markaas oo ah xiliga jiilaalka ee nus-dhuleedka Waqooyi iyo xiliga xagaaga ay u tahay nus-dhuleedka Koonfureed (Diseembar 22 deeda). Kulaalaha kaabrikoon waa xadka Koonfureed ee soonaha kulaalaha.

Jaantuska 1.7: xagaagaa (juun 21) iyo Jiilaalka (Diseembar 22)

Jaantuska 1.8: cabbirada fogaanta u dhaxaysa dhulbadhaha iyo meelaha kale

Layliska 1.4

Ka shaqee su'aalahan soo socda ee la xidhiidha khariirada sare ee Itoobiya (Jaantuska 1.8).

- 1 Baadhime waxay dhacdaa 15° Waqooyiga dhulbadhaha, Mooyaalena waxay dhacdaa 3° oo Waqooyiga dhulbadhaha ah. Hadaba raadi fogaanta kiiloomitir ee tooska ah ee u dhaxeysa Mooyaaale (3° W) iyo Baadhime (15° W).
- 2 Fogaan intee dhan ayey Addis Saman u jirtaa dhulbadhaha?
- 3 Raadi Fogaanta km (kiiloomitir) ee tooska ah ee u dhaxeysa Addis Saman iyo Mooyaaale.

Dhigaha

Dhiguha waxay inoo leeyihiin faa'iido weyn. Waxaan ku aqoonsanaa halka ay meelaha dhacaan iyo fogaanta Bari ama Galbeed ee ay meeli ka tahay dhig-dhexada. Dhigaha cabbirkoodu waa qiyaas cabbirka xaglaha ee loo yaqaano digriiga. Xariiqo-qiyaaseedka isku xidha meelaha ay dhigtoodu isle'egtahay ayaa loo yaqaanaa meeridiyomyo.

Xariiqaha Dhiguhu waa xariiqaha toos ah oo isku xidha Waqooyi iyo Koonfur ama Koonfur iyo Waqooyi. Xariiqaha dhiguhu ma aha sida xariiqaha loolasha kuwa isbarbar socda ama si siman isu barbar qaada. Waa ay ku kala durugsan yihiin dhulbadhaha agihiisa, wayna isku soo dhawaadaan markay ku dhawaadaan labada cidhif, oo ah halka ay ku kulmaan dhamaan dhigaha oo idil. Xariiqahan dhiguhu waxay dhulka u qeybiyaan 360° ; markaa waa in ay jirto bar bilow. Dhiqta bar bilowga u ah xariiqaha dhigaha waxaa la dhahaa dhig-dhexo.

Dhig-dhexadu waa bar bilowga xariiqaha dhigaha taasoo u taagan dhigta ebar dhigrii (0°). Dhig-dhexadu waxay martaa magaalada Giriinwij ee ku taala carriga Ingriiska. Fiiri [Jaantuska 1.11](#) si aad wax badan uga fahantid loolasha iyo dhigaha.

Dhigaha Bari iyo kuwa Galbeed waxay ku kulmaan ama isugu yimaadaan dhigta 180° ee loo yaqaano xariiqda kala badha wakhtiga maalinta (dharaarta) iyo habeenka ee caalamiga ah.

Xariiqan dhigta 180° digrii wuxuu dhanka kale ee dhulka si toos ah uga soo horjeeda Liidinta Giriinwijka ama dhig dhaxada.

Hawl-galka 1.7

Si fiican ugu fiirso khariirada Afrika (Jaantuska 1.2).

- 1 Waxaad raadisaa Dhig-dhexada?
- 2 Waxaad sheegtaa dhigaha mara magaaloyinkan Akrra (Gaana) Qaahira (Masar)?

Meeridiyomka Giriinwij

Muxuu yahay meeridiyamka Giriinwij?

Maxaa waxtar ah oo ay inoo leedahay?

Meeridiyamka Giriinwij waa dhigta eber dhigrii ee isku xidha cidhifka Waqooyi iyo cidhifka Koonfurta, siina dhex marta dhul badhaha oo ah mid ku yaala kala badhka labada cidhif. Xariiqaha meeridiyomka ee mara magaalada Giriinwij ayaa waxaa loo aqoonsaday in uu yahay bar bilowga (0°) meeridiyomyada. Waxaa xariiqan dhigta 0° ee bar bilowga meeridiyomyada ah loo yaqaanaa Dhig-Dhexo.

Jaantuska 1.9: muuqaalka goobta barashada cilmiga xidigiska ee Giriinwij

Si aynu u hello bar ku taala khariirada ama Koonka (Glob) dushiisa, waxaan isticmaalaa xariiqaha sida shabaga ah isugu-xidhan ee ka kooban loolasha iyo dhigaha uu nidaamka wada shaqayneed ka dhexeeyo.

Hadaba marka aan doonayno in aan qorno ama tilmaano goobi halka ay kaga taalo khariirada waxaan horraysiinaynaa loolka ay dhacdo. Tusaale ahaan Addiis Ababa waxay ku taalaa loolka $9^{\circ}03'W$ iyo dhigta $38^{\circ}42'B$.

Jaantuska 1.10: sifooyinka xariiqaha barbaraha (loolasha) iyo xariiqaha dhigaha.

Dabeecadaha Loolasha iyo dhigaha

Xariiqaha barbaro (loolasha)	Meeridiyamyada (dhigaha)
◇ Waa xariiqo isku xidha cidhifka Bari illaa ka Galbeed.	◇ Waxay isku-xidhaan cidhifka Waqooyi iyo cidhifka Koonfureed.
◇ Waa xariiqo iyaga iyo dhulbadhuba ay isbarbar qaadaan (isbarbaar socdaan).	◇ Ma aha kuwo isbarbar qaada sida Loolasha ee waxay ku kulmaan cidhifyada..
◇ Waxay isu jiraan fogaan isla'eg oo isku mid ah.	◇ Marka laga tago dhinaca dhulbadhaha ee loo socdo cidhifyada waxaa sii yaraada fogaanta iyaga dhexdooda ah oo way isku soo dhawaadaan.
◇ Dhererkoodu waa uu sii yaraada marka ay ku dhawaadaan cidhifyada (waqooyi iyo Koonfur).	◇ Dhamaantood waxay Leeyihiin dherar isla'eg oo meeridiyom waliba dheerer kiisu wuxuu la'egyahay dhulbadhaha badhkii.
◇ Dhamaantood waa xariiqo xoodan.	◇ Dhamaan meeridiyomyadu waxay iskugu yimaadaan cidhifyada.

Dabeecadaha ay wadaagan xariiqaha barbaro (loolasha) iyo Meeridiyamyada (dhigaha)

Labadooduba waa xariiq qiyaaseedyo (aan dhab aheyn) oo kuyaala Galoobka iyo khariirada korkooda oo kaliya.

- *Xariiqaha meeridiyamyada (dhigaha) ee qotoma iyo xariiqaha barbaro (loolasha) ee jiifa waxay iska goyaan xagal quman.*

Hawl-galka 1.8

Idinkoo koox koox ah islafalangeeya su'aalaha soo socda

- 1 Maxay tahay ujeedada loogu qeybiyey dhulka Loolasha iyo Dhigaha?
- 2 Halkee ayuu ku yaalaa dhulbadhuhu?
- 3 Dhigtee ayey dhacdaa Giriinwij?

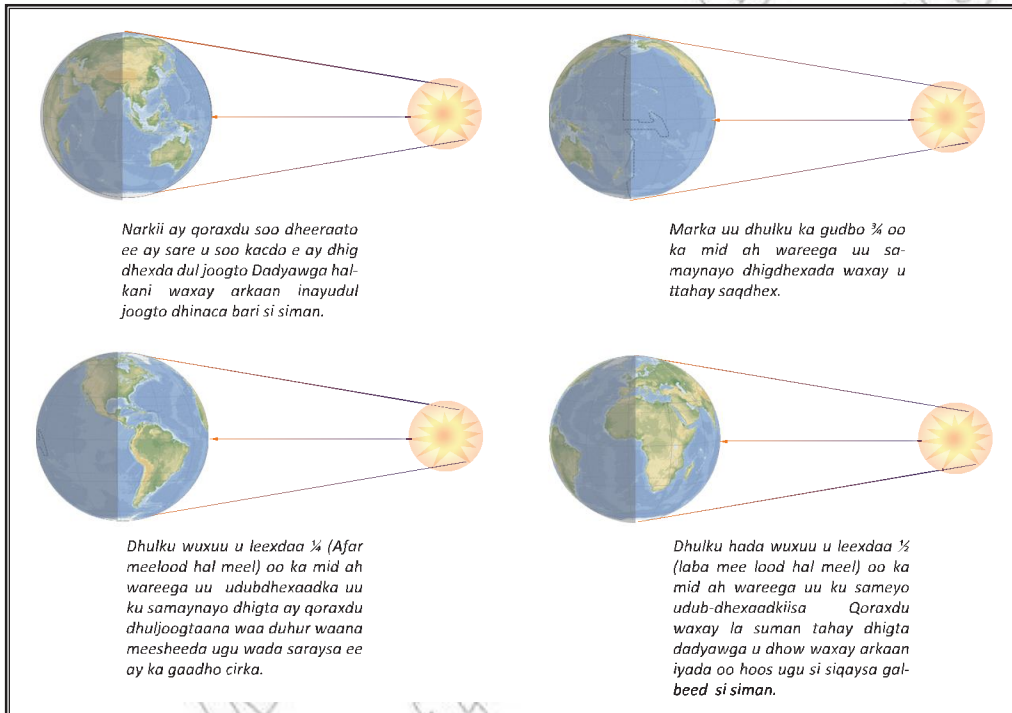
Ujeedada loogu qeybiyey aduunka xariiqahan loolasha iyo dhigaha waxay tahay in ay inoo sahlaan garashada meeli halka ay dhacdo ama kaga taalo dhulka dushiisa. Si uu fahankoodu inoogu fududaado ayaa digrii kasta ee Lool ama Dhig loo sii qeybiyey 60 daqiiqo.

Isbedelka Wakhtiga

Dhulku wuxuu sameeyaa wareeg uu 24 kii saacba mar ku wareego udub-dhexaadkiisa, kaasoo sababa:

- b Isbedbedalka maalinta iyo habeenka.
- t Faraq hal saac ah oo u dhexeeya labada meeridiyom ee isu jira 15°.

Maalinta (dharaar) iyo Habeenka: Marka uu dhulku ku wareegayo udub-dhexaadkiisa qeyb ka mid ah oogada sare ee dhulka ayaa ku toosta qoraxda oo helaysa iftiinka qoraxda, halka ay qeyb kalena ka fogaaneyso ilayska Cadceeda oo ay ku jireyso madaw ama mugdi. Ma aha waxa arin tan sababa dhaqaaqa ay qoraxdu dhaqaaqayso balse waa wareega uu dhulku ku wareegayo Cadceeda. Waxaan tusaale ahaan arinkaas aan soo sheegney ugu soo qaadan karnaa hadaad saaran tahay tareen aad u dheeraynaya oo aad Addis Ababa ka soo raacday una socotid Dirir dhaba, waxaad arkeysaa dhamaan geedaha, xoolaha, guryaha iwm oo aad moodid si xawli ah inay u socdaan oo ay idin daba marayaan, tareenkana aad moodid in uu tagan yahay.

Jaantuska 1.11: maalinka iyo habeenka

Layliska 1.5

Isla falanqeeya su'aalahan soo socda

- Maxay meeluhu u helaan maalin iyo habeen kala duwan?
- Maxaa loo moodaa qoraxdu in ay ka soo baxdo dhanka Bariga, oo ay u dhacdo Galbeedka?

Maadaama uu dhulku ku sameeyo halkiisa wareeg ee dhamaystiran ee 360° ah hal maalin ama 24 saacadood, wuxuu ku goynayaa 15° -ba hal saac ama 1° -ba 4 daqiiqo.

$$360^\circ = 24 \text{ saacadood}$$

$$? = 1 \text{ saac}$$

$$\frac{360^\circ \times 1 \text{ saac}}{24 \text{ saacadood}} = \frac{360^\circ}{24} = 15^\circ$$

Hadii uu dhulku ku wareego 15° ba hal saac, 1° waxay ku qaadan 4 daqiiqo, taasoo ah

$$15^\circ = 1 \text{ saac} \Rightarrow \frac{1^\circ \times 1 \text{ hr} (60 \text{ daqiiqo})}{15^\circ} = 4 \text{ daqiiqo}$$

$$1^\circ = ?$$

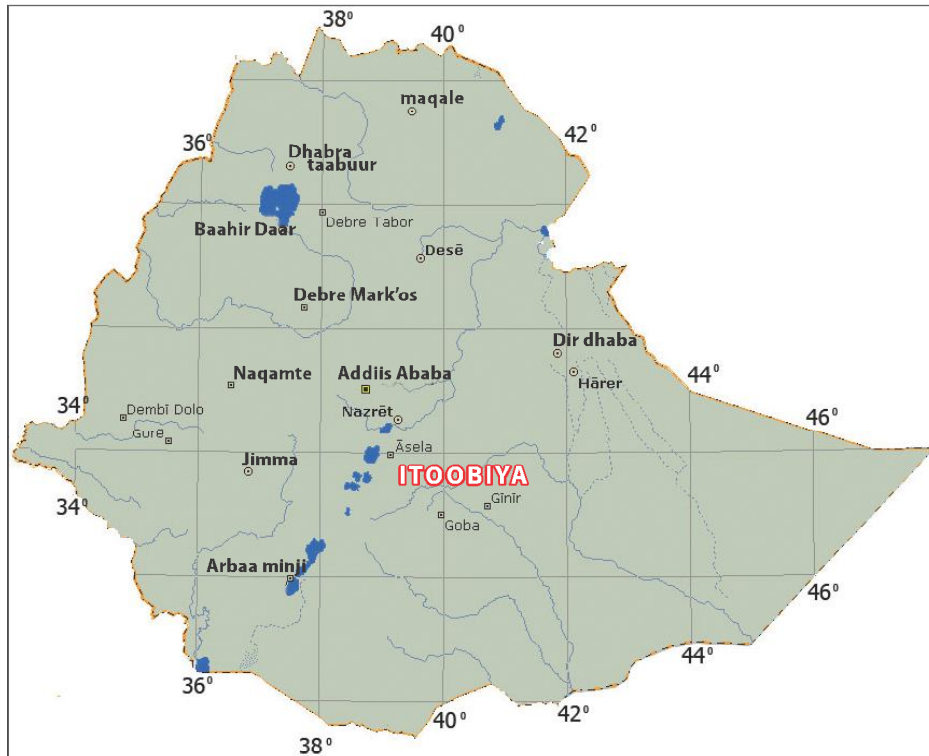
Maadaama uu dhulka wareegiisu ka soo bilowdo Galbeedka oo uu u socdo Bariga, marka aynu u socono 15° xaggaa Bari wakhti degaanka waxaa ku biiri halsaac sidaa waxaa rogaalkeeda ah, hadaad u socoto dhanka Galbeed 15° , wakhti degaanka waxaa ka jarmaya 1 saac. (fiiri [Jaantuska 1.13](#))

Jaantuska 1.12: Isbadalka waqtiga ee ay dhiguhu keenaan

Hadii “S” ([Jaantuska 1.12](#)) ay 15° dhanka Bari ka tahay “Y” oo whakhti 6 ama 12 - kii duhurnima ah ku jirta, markaas “S” way ka hor heshay “Y” ilayska ama

iftiinka maalinimo “S” waxay 6 dii ama 12 - kii duhurnimo soo dhaaftay 1 saaca ka hor, oo wakhti degaanka “S” waa 1-kii ama 7-dii duhurnimo.

Jaantuska 1.13: Farqa Wakhtiga ee u dhexeeya Dhasee iyo Gooba

Dhassee iyo Gooba waxay dhacaan dhigta 40° Bariga ka xigta Dhig Dhexada eber digrii (0°) oo ay wakhti 12 kii ama 6 dii duhurnimo u tahay. Hadaba, wakhtiga Dhassee iy Gooba waxay ka horeeyaan 12 ka duhurnimo 2 saac iyo 20 daqiiqo (2:20) oo wakhti degaankoodu waa 2:20 ama 8:20 kii duhurnimo.

Layliska 1.6

- 1 Haddii uu wakhti degaanka dhigta 39° G uu yahay 12-kii duhurnimo, muxuu noqon wakhti degaanka magaalada Addis Ababa ee ku taala dhigta 39° B?
- 2 “A” waxay ku taalaa meeridiyomka 60° Galbeedka ka ah meeridiyomka Giriinwij, “B” waxay ku taalaa dhigta 90° Bariga ka xigta meeridiyomka Giriinwij. Haddii uu wakhti degaanka (saacada) goobta “A” uu yahay kowdii duhurnimo (1 pm), muxuu noqon wakhti degaanka goobta “B”?

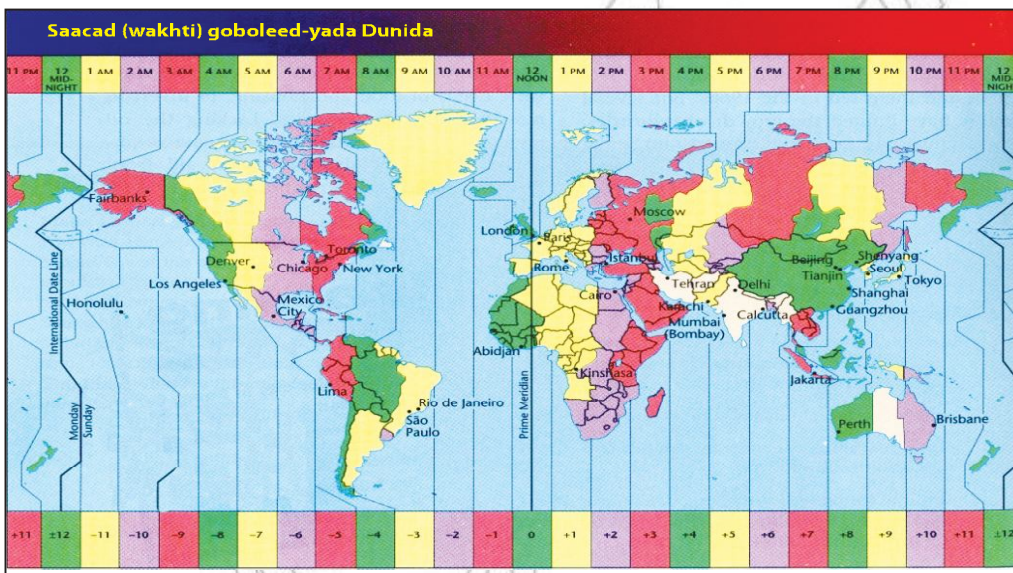
- 3 Magaalada Buume (oo ah magaalo degmo ka mid ah gobalka Gaama goofa) waxaa mara meeridiyomka 38°B, halka uu meeridiyamka mara Dhabra sayt ka yahay 40°B.
  - b Raadi faraqa digrii ee u dhexeeya dhigaha labadda magaalo.
  - t Raadi faraqa waqti ee u dhexeeya labadda magaalo.

Dhamaan meeridiyomyada dhanka Bari ka ah Meeridiyomka Giriinwij (GMT) waxay qoraxdu u soo baxdaa inta ayna meeridiyomkan u soo bixin.

Hadaba wakhti degaanka Dhigaha Bariga ka ah meeridiyomka Giriinwij waa uu ka horeeyaa meeridiyomka Giriinwij (GMT). Wakhti degaanka dhigaha Galbeedka ka ah meeridiyomka Giriinwij waa uu ka dambaynayaa GMT-iiga (waqti degaanka meeridiyomka Giriinwij).

Waxaad isbarbardhig ku samaysaa wakhti-degaanka Riiodiijaneero oo Galbeedka ka ah meeridiyomka Giriinwij (GMT-iiga) iyo Qaahira oo Bariga ka ah meeridiyomka Giriinwij ama liidinta Giriinwijka (GMT-iiga).

Khariirad

Jaantuska 1.14: wakhti degaanka dhigaha la soo xuley oo uu wakhtiguna yahay 12 kii duhurnimo

Tusaalaha 1^{aad}

Dhigta ay meeli dhacdo ama marta goob waxaa laga xisaabin karaa wakhti degaanka iyo GMT-iiga. Ka soo qaad wakhti degaanka Addiis Ababa in uu yahay 18:00 saacadood, ka GMT-iigana yahay 15:00 saacadood. Faraqa wakhti ee u dhexeeya Addiis Ababa iyo meeridiyomka ama Liidinta Giriinwij (GMT) waxaa weeye 3 saacadood.

Si aad u heshid ama u ogaatid digriga ay dhigi leedahay, raac jidkan (habka) soosocda:

- 1 Raadi faraqa wakhti ee u dhexeeya laba goobood;
- 2 Markaad heshid faraqa wakhti kadib u badal digrii;
- 3 Dhulka wuxuu wareegaa 360° oo Dhig 24 saac gudahood.

Furfuris:

Faraqa waqti ee u dhexeeya Addiis Ababa iyo meeridiyomka Giriinwij waa:

$$18:00 \text{ (Addiis Ababa)} - 15:00 \text{ (Giriinwij)} = 03:00 \text{ ama } 3 \text{ saacadood}$$

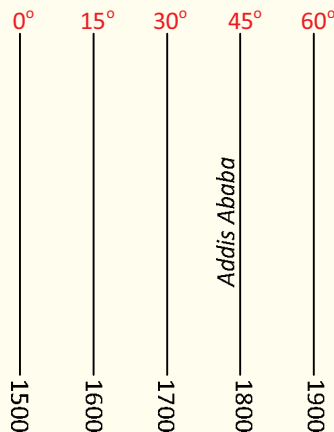
Digriiga Dhigeed Addis Ababa waxaan ku heleynaa

$$24 \text{ saacadood} = 360^\circ$$

$$3 \text{ saacadood} = ?$$

$$= \frac{3}{24} \times 360^\circ = 45^\circ \text{ oo dhig ah}$$

Marka dhigta Addiis Ababa ay ku taalo waa 45° Bariga Dhig-dhexada

Jaantuska 1.15: isbadal wakhtiyeedka dhigaha

Tusaalaha 2^{aad}

Haddii uu wakhti degaanka goobta "X" uu yahay 20 saac (2 dii ama 8 dii fiidnimo), GMT-guna yahay 12 saac (12 kii ama 6 dii duhurnimo). Raadi dhigta ay dhacdo goobta "X".

- Faraqoodu waa $20 \text{ saac} - 12 \text{ saac} = 8 \text{ saac}$
- Faraqa waqti waa 8 saacadood
- 15° ee Dhig waxay u taagan tahay 1 saac.
- Maadaama ay wakhti degaanka goobta "x" ka horeyso waqti – deegaanka meeridiyomka Giriinwiji (GMT-iiga), "x" waxay ku taalaa Bariga dhig-dhexada ama meeridiyomka Giriinwijka.
- Dhigta goobta "x" waa

$$1 \text{ saac} = 15^\circ$$

$$8 \text{ saacadood} = ?$$

$$\frac{8 \text{ Saac}}{1 \text{ Saac}} \times 15^\circ = 120^\circ$$

Marka, Dhigta x waa $= 120^\circ\text{B}$.

Faraqa wakhti ee u dhexeeya goobaha waxaynu si fudud ugu xasuusan karnaa sidan soo socota:

Tusaale 3

Hadii 'A' ay ku taalo Bariga "B", wakhti degaanka goobta "A" wuu ka horeeya midka goobta "B". Haddii ay "A" ku ttaalo Galbeedka "B" saacada "A" way ka dambaysaa mida "B". Fiiri tusaalahan soo socodka oo isku dey in aad fahantid saameynta isbadalka wakhtiga ee uu isbadalayo 15° ee Dhigba halka saac (1saac). Natiijo ciyaar kubbadda cagta ah oo ka dhacday koonfur Afrika ayaa laga soo baahiyey magaalada Keebtawn (15°B) wakhti 6-dii makhribnimo ah, maalin Isniin ah oo ay bisha Juun tahay 10. sheeg wakhtiga natiijada ciyaartaas laga maqli Loos Anjalis (120°G) iyo Addis Ababa (45°B)?

Faraqa dhigeed ee u dhexeeya Keebtawn iyo Loos Anjalis

$$= 120^\circ\text{G} + 15^\circ\text{B}$$

$$= \frac{135^\circ}{15} = 9 \text{ saac}$$

maadaama ay Loos Anjalis Galbeedka ka tahay Keebtawn, wuu ka dambeeyaa wakhti degaankeeda iyo saacadeeduba Keebtawn, oo waxay ka dambeynaysaa 9 saacdood saacada Keebtawn ee ah 6 dii mekhrinimo. Hadaba saacada Loos Anjalis waxay noqon 9 kii barqanimo.

Natiijada laga soo baahiyey Keebtawn wakhti fiid ah oo xiliguna yahay Jiilaal waxaa laga maqlayaa Loos Anjalis wakhti aroor ama subax ah oo xiliguna yahay xagaaga maalintuna isku mid ay tahay (Isniin).

1.3 QOYSASKA AMA BAHAAH LUUQADAHA WAA WEYN EE AFRIKA

Marka uu casharkan dhamaado kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- Inay magacaabaan qoysaska ama bahaha luuqadda sare ee Afrika.

Erayada Furaha u ah Cashirka

 Luuqad

 Luuqad-hoosaadyo

Bahaha Luuqadda Sare

Luuqadaha aynu halkan ku baran doono waa kuwa asal ahaan ka soo jeeda Afrika. Waxay khabiiradu ku qiyaasaan in luuqadaha lagaga hadlo Afrika yihiin in ku dhaw 2000 oo luuqadood. Waxaa luuqadaha sida ballaadhan loogaga hadlo Afrika ka mid ah Sawaaxiliga iyo xawsaha. Sawaaxiliga waxaa wakhti xaadirkan ku hadla in ku dhaw 50 milyan oo qof, kuwass oo intooda badan ku nool Bariqa iyo Badhtamaha Afrika. Xawsaha waxaa lagaga hadlaa Galbeedka Afrika oo uu ugu horeeyo dalka Nayjeeriya.

Bahda ama qoysaska luuqadaha sare ee Afrika waxaa kamid ah kuwan soo socda:

- 1 Nijar – koongoo – waxaa lagu qiyaasaa tirada dadka ku hadasha luuqadan 300 ilaa iyo 400 oo milyan.
- 2 Afroo – Aasiyaatik – waa midda labaad dhanka tirada dadka ku hadla. Waxaa ku hadla 200 – 300 oo milyan oo qof.
- 3 Nayloo – Saxaraan – waxaa ku hadla in ku dhaw 30 milyan oo qof.
- 4 Khoysan: waxaa ku hadla dad lagu qiyaaso 200,000 ilaa iyo 300,000.

Waxaadse ogsoonaataan in dad baddan oo Afrikaani ku hadlaan in kabadan hal luuqadood.

Meelaha Afrika ee Lagaga hadlo Luuqadahan

Bahda Niijar Koongoo: Bahdani waxay leedahay laama fara badan oo hoos yimaada, kuwaas oo lix ka mid ah lagaga hadlo Galbeedka Afrika iyo Jamhuuriyadda bartamaha Afrika. Luuqadda Baantuu oo ah Luuqad bahdan ka mid ah ayaa waxaa lagaga hadlaa dhinaca Koonfureed ee Afrika inteeda badan.

Bahda Afroo-Aasiyaatik: dadka luuqadan ku hadla waxaa lagu qiyaasaa 200-300 oo milyan. Dhulka luuqaddan lagaga hadlo waxaa kamid ah – Waqooyiga Afrika; Soomaaliya, Itoobiya, Eritariya, iyo agagaarka harada Jaad ee Afrikada dhexe.

Bahda Nayloo-Saxaraan: luuqadan inteeda badan waxaa lagaga hadlaa Bariga saxaaraha intiisa badan, qeybta sare ee wabiga Niil, dhulka u dhaw haradda Fiktooriya iyo Jamhuuriyadda Dimuqraadiga Koongo.

Bahda Khoysan: Luuqaddan bahdeedu waxay ka kooban tahay 12 luuqadood, waxaana loo qeybiyaa laba qeybood oo waa weyn oo kala ah khoysanka Koonfur Africa iyo khoysanka Bariga Afrika.

Jaantuska 1.16: Khariiradda Bahda Luuqadaha waa weyn ee Afrika

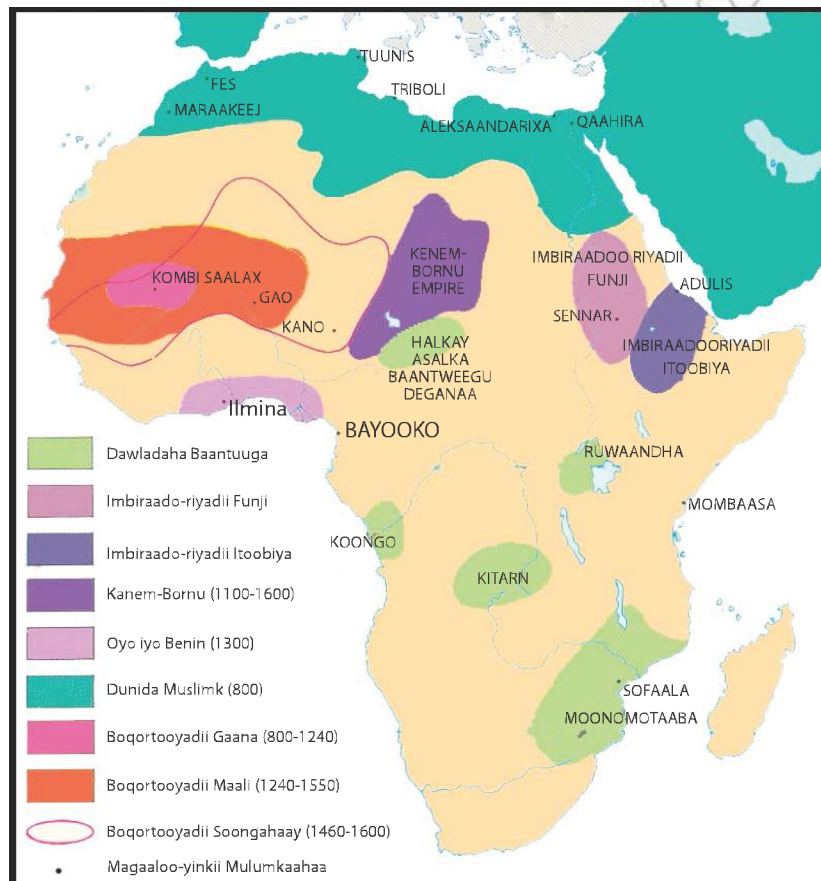
1.4 ILBAXNIMADII HORE EE AFRIKA (MASAARIDA IYO KAARTEEJ)

Marka uu dhamaado casharkan kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan inay:

- ❑ aqoonsataan ama tilmaantaan halka ay ku yaalaan Masar iyo kaarteej oo ka mid ah saldhigyadii ilbaxnimadii hore ee Afrika;
- ❑ sharaxaan muhiimadda ilbaxnimadii hore ee Masar iyo Kaarteej.

Erayada Furaha u ah Cashirka

- 🔑 Ahraam
- 🔑 Fircoon
- 🔑 Qaab-dhismeed Bulsho
- 🔑 Burbed ilbaxnimo
- 🔑 Heeroglaafi

Jaantuska 1.17: Qaramadii hore ee Afrika

1.4.1 Ilbaxnimadii Hore ee Masaarida

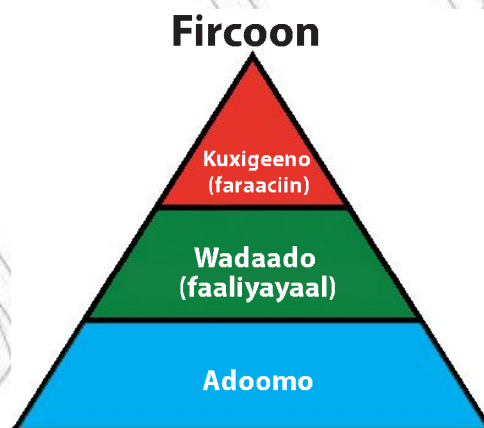
b *Halka ay dhacaysay (ku taaley)*

Masar waxay aad uga dhawrsoonayd dhanka weerarada cadawga shisheeye oo ay ugu wacnayd halka ay kutaalo. Waxaa dhanka Waqooyi ka ahaa Badda Meedhitiraaniyaanka, dhanka Bariga waxaa ka ahaa Siinaay iyo Lamadagaanka carabta iyo Badda Cas ee gaashaanka u aheyd sanadadii hore. Waxaa dhanka Galbeedka ka ahaa/ah Lamadagaanka Saxaraha. Wuxuu masar cadawgeeda shisheeye inta badan kaga iman jiray dhanka Bariga iyo dhanka Waqooyi-Bari.

Kaalintii Wabiga Niil: Masaaridu waxay wabiga u isticmaali jireen waraabka beeraha. Waxaa kale oo uu wabigu keeni jiray carro nafaqaysan, taasoo inta badan uu soo qaadi jiray Niilka Buluuga ah ee kayimaada dhulka jooga sare ee Itoobiya. Waxaa kale oo ay u isticmaalaan wabiga gaadiid ahaan.

t *Dhaqaalaha*

Beeraha ayaa ahaa wax-qabadka dhaqaale ee ugu muhiimsan ee masaarida intooda badan ku tiirsanaayeen. Masaaridu waxay beeran jireen heedda, qamandiga iyo waxyaabo kale. Waxayna dhaqan jireen lo'da iyo xoolo kaleba. Waxaa iyana jiray masaari badan oo uu waxqabadkooda dhaqaale ee ay ku tiirsanyihiin ahaa ganacsiga iyo xirfadda farsamada gacanta ee ay ka midka ahaayeen tollidda dharka iyo qorridda dhagaxa dhismaha. Waxaa kale oo intaa u dheeraa kaluumaysiga. Maadaama ay masaaridu heli kareen qalab dhismo oo aad ugu filan, ayay dhisteen dhismayaal waa weyn oo taariikhi ah.

Jaantuska 1.18: Dabaqadihii bulshada ee Masaaridii hore

Ahraamta

Masaaridu waxay lahaayeen nidaam siyaasadeed oo wanaagsan kaasoy hogaaminayeen faraacyiintii. Waxaa faraacyiinta lagu yaqaanay oo ay caan ku ahaayeen xirfadoodii dhisida ahraamta. Waxay ahraamtu ahaayeen meelaha lagu aaso (xabaalo) faraacida iyo boqorada. Wuxuu macnaha erayga fircoon (faraaci) yahay guri weyn, wuxuuna horgale magac u ahaa boqorada iyo boqoradaha masaarida. Waxaa xilka masaarida soo martay faraaci dhawr ah oo iska dhaxlaysay. Waxay faraacidu canshuur ka qaadi jireen beeralayda, ganacsatada iyo farsamayqaanada (xirfadlayaasha farsamada gacanta). Si canshuurtan loo diiwaangaliyo darteed ayay u sameysteen qoraal loo yaqaano qoraalkii hiroglaafiya. Hiirroglaafigu wuxuu ahaa qoraal sida sawirka far shaxanka oo kale ah (sawirka u eg).

Masaaridu waxaa kale oo ay sameyn jireen dawo dhaqameed ay dheecaanka iyo qoyaanka kaga dhawraan (ilaaliyaan) maydka. Waxay masaaridu balaadhiyeen baayacmushtarkoodii oo ay gaadhsiiyeen Bariga dhexa iyo dhulka Uduga ee loo yaqaano Geeska Afrika. Boqoradii la odhan jiray Hatshebsut ayaa u dirtay markab dagaal dhulkii uduga, kaasoo laga soo buuxiyay (lagu soo raray) adoomo, malmal, foomo iyo waxyaabo kale oo halkaas ka bixi jiray.

Hoos u dhicii iyo dhicidii Hogaamiyayaashii Masaarida

Dadkii reer Hayksoos ee kaga yimid dhinaca Aasiya ee uu hogaaminayay Alaksaandharkii awooda badnaa weeraraday ku soo qaadeen iyo kuwo kale ayaa ka dambeeyay hoos u dhicii ilbaxnimadii masaarida. Wixii intaa ka dambeeyay ma jirin wax u dhashay masar oo hogaamiye ka noqday ilaa iyo 1952 dii markii uu Jamaal Cabdi Naasir xilka qabsaday.

1.4.2 Ilbaxnimadii hore ee kaarteej

Halka ay dhacaysay (ku taaley) – Kaarteej (carthage) waxay ku taaley (dhacaysay) xeebta badda Meedhiteraaniyaanka, agagaarka halka wakhti xaadirakan kutaalo magaalada Tuunis.

Dhaqaalaha – waxay ahayd magaalo ganacsi oo ay asalkeedii aas aseen (dhiseen) ganacsato badda ka ganacsan jirtay oo la'odhan jiray Foonashiyaan (Phoenicians). Maadaama ay dawladii kaarteejka dhaqaalaha hodan ku ahayd oo

ay ahayd qaran awood adag oo siyaasadeed leh darteed ayuu tartan iyo dagaal uga dhexeeyay Imbiraadooriyadii awooda badnayd ee Room.

Hoos u dhicii iyo Dhicitaankii Kaarteej (carthage) – Waxaa Boqortooyadii Room iyo Kaarteej dhexmaray dagaalo loo yaqaano dagaaladii buunik (Punic wars). Arrinta ugu weyn ee dagaaladaas ka dambaysay waxay ahayd gacan ku haynta iyo u saraynta ganacsigii Meedhitiraaniyaanka. Hogaamiyihii awooda badnaa ee Kaarteejka ee la odhan jiray Hanibal ayaa intuu ka gudbay buuraha Albis uu dagaal dhex maray Roomaniyiintii. Si kastaba ha ahaatee, Kaarteejkii waxaa muddo kadib baabi'yey baqortooyadii Room.

Layliska 1.7

- 1 Kaalin intee la'eg ayuu wabiga Niil ka qeyb qaatay nololsha Masaarida?
- 2 Sawir saddex-xagal kadibna u qeybi qaab dhis meedka bulshada ee herarka (darajooyinka) kala duwan leh ee Masaarida.
- 3 Sidee ayuu ahaa maamulkii Masaarida ee xiligii faraacyiinta?
- 4 Qoraal nooc ah ayuu ahaa qoraalkii Heerooglaafiyadda?
- 5 Maxay Masaaridii hore dhaxalsiiyeen jiilalka hadda jira?
- 6 Maxay ahaayeen qodobada sababay hoos u dhicii iyo dhicitaankii ilbaxnimadii hore ee Masar?
- 7 Ayey ahaayeen kuwii dhisay (aasaasay) ilbaxnimadii Kaarteej?
- 8 Maxay dhaqaalaha ka heli jireen Kaarteejiyiintii?
- 9 Sidee ayuu ku yimid hoos u dhicii iyo bur burkii Kaarteej?

1.5 QARAMADII GUUMEYSIGA KA HOR JIRAY EE AFRIKA

Marka uu dhamaado casharkan kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan in ay:

- baadhaan gumeysiga ka hor dhaqaalihii aasaaska u ahaa qaramadii Maali iyo Funji
- muujiyaan fahamka aqoon cilmyeedkii ay ka gaadheen xagga dhismaha magaalo qaramadii Simbaabwi guumaysiga kahor.

Erayada Furaha u ah Cashirka

🔑 Kunka Sanno

🔑 Reer Yurubkii soo degay

🔑 Dadyawgii hore

Simbabwe gumeysiga ka hor

Inta ayna guumaystayaashu iman Simbabwe waxay lahayd ilbaxnimo iyo qaranimo, taasoo bilaabantay ku dhawaad kunkii sano ee ugu horeeyay. Dadkii aasaasay ilbaxnimadan loo yaqaano Simbaabwidi weynayd waxay ahaayeen dadkii Shoono. Magaca Simbaabwi laf'ahaantiisa wuxuu macnihiisu yahay dhismayaashii dhagaxa ahaa. Waxaa aasaaska wax qabad ee dhaqaalahooda ahaa baayacmushtarka iyo dhaqashada lo'da. Markii dambe hoos u dhicii iyo xaalufkii kuyimid deegaanka ayaa dad badan ku qasbay in ay iskaga haajiraan Simbabwe. Arrintan waxay dhacday badhtamihii qarnigii 15^{aad}. Kadibna waxaa badalay qaran cusub oo la yidhaahdo Miweene Mutaabaa, kaasoo markii dambe ay qabsadeen Boorjuqiisku.

Hawl-galka 1.9

Sawir khariirada Afrika oo tilmaan (muuji) halkii ay kutaalay Simbaabwi guumaysiga ka hor? Kadib falanqeeya boqortooyooyinkii ilbaxnimooyinkii hore iyo guulihii ay gaadheen.

Maali Guumeysiga ka hor

Qaramadii ka jiray Galbeedka Afrika guumeysiga ka hor waxaa la isku odhan jiray boqortooyada Gaana, taasoo macnaheedu ahaa hogaamiye dagaal. Hogaamiyayaashii mali waxay lahaayeen ciwaanka ama horgalaha magac ee "Mansa". Boqorkii caanka ahaa ee Maali ee la odhan jiray Maansa Muusa (1312 - 1387) ayaa ahaa qofkii ugu horeeyay ee qaatay diinta Islaamka. Wuxuu aaday Maka 1324 tii oo uu ku soo xajiyay. Hoos u dhicii Maali kadib, dadkii reer Songahaay ayaa Songahay ka Sameeyay qaran. Magaalooyinkeeda ugu waa weyn waxay ahaayeen Gaa'o iyo Timbuktu taasoo markii dambe noqotay xarumaha lagu barto diinta Islaamka. Waxaad ogsoonaataan in ganacsigii saxaraha ee awrta lagu safrijiray uu sabab u ahaa fiditaanka diinta Islaamka ee Galbeedka Afrika. Kadib, Songahaay waxay colaad (cadawtinimo) ka dhex dhalatay qarankii Moroko.

Moroko ayaa 1591 kii weerar ku soo qaaday Songhay, kaaso ugu dambayntii dumiya boqortooyadii Sonqahaay, ganacsigii saxarahana ay kula wareegtay Moroko.

Hawl-galka 1.10

Isuqeybiya kooxo, kadibna falanfeeya qaar ka mid ah guulihii ay gaadhay Maali gumeysiga ka hor.

Magaalo qaramooyinkaii Xawsa

Magaalo qaramooyinkii xawsa waxay ahaayeen kuwo uu darbi ku wareegsan yahay (dayran) sida Harar oo kale. Waxaa loo dayray si uu uga difaaco weerarada (duulaanka) dadka reer miyiga ah ee dhaca hantida dadka. Magaalo qaramooyinkan waxay ahaayeen Kano, Gobir, Samfara iyo kuwo kale. Mid kastaaba waxay lahayd siyaasad madax banana oo u gaar ah.

Funji Guumeysiga ka hor

Boqortooyada Funji waxay so if-baxday bilowgii qarnigii 16aad oo ay ka aas aasantay barta ay ku kulmaan Niilka Biluuga iyo Niilka Cad. Waxay caasimada boqortooyadu ahayd magaalada seenaar ilaa 1504tii.

Waxay boqortooyada Funji horaantii xukumaysay dad isugu jira Carab iyo kuwo asal ahaan Suudaan ka soo jeeda. Muddo yar kadib waxay qaateen diinta Islaamka. Boqortooyada Funji awoodeedu waxay halka ugu saraysa gaadhay qarnigii 17aad oo ay gacanta ku dhigeen dhamaan gobalka laga bilaabo Badda Cas ilaa Kordhufaan. Balse waxaa Boqortooyadii Funji ee seenaar xukunkii laga riday 1820kii kadib markay soo weerareen OTOMAANKII uu hogaaminayay Maxamad Cali.

Jaantuska 1.19: Qaramadii Afrika ee xilligii guumaysiga iyo guumaysiga ka dib jiray

Hawl-galka 1.11

Sameeya kooxo, kadibna ka shaqeeya su'aalahan soo socda.

Muxuu aha aasaaska dhaqaale ee qaramadii Afrika ka jiray gumeysiga ka hor ee Gaana, Maali, Soongahay, magaalo qaramooyinkii Xawsaha, iyo Simbaabwi?

1.6 GANACSIGII MASAAFADA DHEERAA OO AHAA QODOB ISKU XIDHA DADKA ITOOBIYA

Marka uu dhamaado cashirkan kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan in ay:

- Fahmaan doorka uu ganacsiga masaafada dheeraa ka qaatay (ka ciyaaray) dhanka isku-xidhka dadka Itoobiya.
- Aqoonsadaan jiritaankii ganacsiyada kale ay ka jireen Afrika.
- Aqoonsadaan asaladoodii.

Erayada Furaha u ah Cashirka

- Wax qabadka Heerka saddexaad
- Baddeecadaha
- Lacag
- Wadiiqooyinka

Ganacsigii masaafa dheeraa wuxuu iskuxidhay bulshooyin kala duwan oo ku hawlanaa waxaqabadyo dhaqaale oo kala gadisan. Ganaasigu waa qodob ama laan isukeenta ama midaysa dad kala duwan.

Suuqaqa wax loo iib geeyo laf'ahaantoodu waa meel dhab ahaantii lugu soo bandhigo wax qabadyo dhaqaaloo kala gadisan oo ay dadku isku waydaarsadaan wararka cusub iyo khibradahooda.

Ganacsigii Masaafada Dheeraa ee Itoobiya

Guud ahaan nuxurkii ganacsiga:

- Ganacsigu waa wax qabadka heerka saddexaad kaasoo dadku danahooda darteed ay isugu waydaarsadaan (igu kala badashaan) badeecooyinka ama alaabta iyo khidmada (lacagta)
- Waa hab wax iswaydaarsi kaasoo ka soo bilowday isku badalasho badeeco ama alaab, gaadhayna heerka isticmaalka lacagta.
- Ganacsigu waxaa kale oo uu door muhiim ah ka ciyaaray isu keenida ama midaynta dadka kala duwan.

- *Nabadii iyo baahidii dadka ee koradhay darteed ayuu ganacsigii masaafada dheera dib ugu soo noolaaday Itoobiya qarnigii 19aad.*

Ayay ahaayeen ganacsatadii ganacsigii masaafada dheeraa?

Dhamaan ganacsatadii xiliga intooda badan waxay ahaayeen Muslimiin waxaana sababay:

- *Badeecooyinka ganacsatadu ay Bariga dhexe ka soo dajin jireen waxay ahaayeen kuwo aan laga heli jirin dhulka beeralaydu kunooshahay.*
- *Ganacsatada wax dhoofsata (dhoofisa) ee Bariga dhexe waxay ahaayeen dhamaanatood Muslimiin oo xidhiidh wanaagsan ayay samaysteen.*

Maxay ahaayeen badeecooyinkii ganacsiga?

- *Waxyaabaha la dhoofin jirey xiligaas waxay intooda badan ahaayeen waxsoosaarka beeraha, sida saamaha iyo hargaha, fooma, bunka, xabagta, iwm. Waxaa kale oo la dhoofin jirey dahabka iyo adoomaha. Waxyaabahaas la dhoofinjiray waxaa badanaa laga soo qaadi jirey Koonfurta Galbeed ee Itoobiya sida Kafa.*
- *Alaabaha la soo dajiyo waxay ahaayeen alaabta warshadeysan sida dharka, qalabka qurxinta sida kuulaha, seefaha iyo wixii lamid ah.*

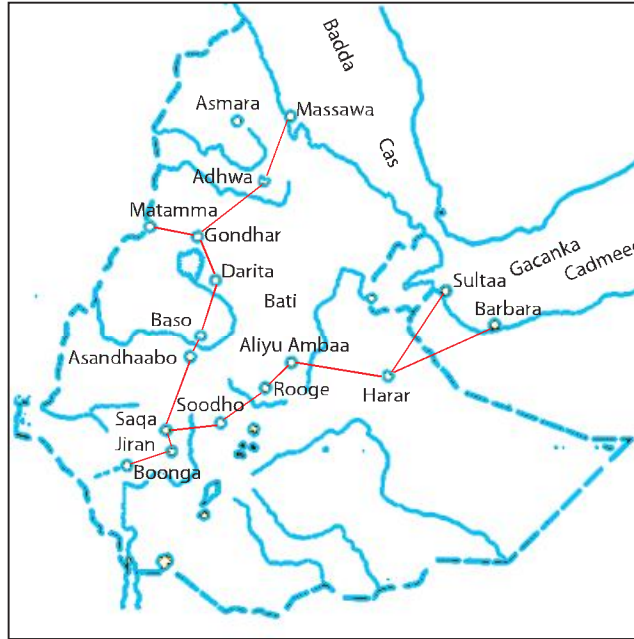
Hawl-galka 1.12

Isla falanqeyta noocii ka ganacsiga dadka, idinkoo xooga saaraya sidii loo soo arurin jirey, loo rari jirey iyo sidii loo iibin jiray dadka xiligaas Itoobiya dhexdeeda iyo Galbeedka Afrika.

Wadooyinkii Ganacsigii masaafada dheeraa

Wadooyinkii ganacsiga waxay ku kulmi jireen Boonga, oo ka tirsan Kafa oo kutaala Koonfurta Galbeed ee Itoobiya, taasoo hodan ku aheyd kheyraadyo badan. Waxaa kale oo ay wadooyinku ku kulmi jireen Gondhar iyo Harar oo kadibna ay si toos ah u tagayeen dakada Massawa ee Waqooyi-Bari iyo Saylac iyo Barbara oo ku yaalay Koonfur-Bari.

Jaantuska 1.20: Ganacsigii masaafada dheer ee Itoobiya qarnigii 19^{aad}

Kaalintii (Doorarkii) “Negaadraaska” (Horumuud ka) ganacsiga masaafada dheer

“Negaadraaska” (madaxa geediga ama socdaalka) wuxuu ahaa hogaamiyaha geediga iyo socdaalka ganacsatada. Waajibaadyada Negaadraaska saarnaa waxaa ka mid ahaa kuwan soo socda:

- 1 Isku dubaridka iyo u diyaar gareynta ganacsatada socdaalka dheer.
- 2 Qorsheynta maalinta iyo wakhtiga la baxayo ama socdaalku bilaabmayo.
- 3 Waxaa kale oo uu masuul ka ahaa xulashada goobaha nasasho marka la daalo.
- 4 Wuxuu xallin jiray is afgaran-waaga iyo khilaafaadka dhexmara ganacsatada.
- 5 Masuuliyadda bixinta canshuurta goobaha lagu baadhi jiray agabyada.

Sidee bay wax iibinta iyo wax gadashadu u dhici jireen?

Waxaa jiray waxyaabo ay sharci ahaan iyo dhaqan ahaanba isku af-garteen in ay wax ku kala badashaan. Waxyaabaha ay dhaqan ahaan wax ku kala badalanayeen wuxuu ahaa milixdii la odhan jiray Amole ee laga soo guri jiray deegaanka Canfarta. Waxaa kale oo in wax lagu kala badasho loo isticmaali jiray dharka oo

lagu Cabbiri jiray gacanta. Qadaadiicdii Maariya Tareesa ee lagu soo sameeyay Awstiriya ee ay ganacsatadu soo galiyeen ayaa aheyd waxa ugu qiimaha badan ee loo isticmaalo wax ku kala iibsigiis ganacsiga masaafada dheer. Qadaadiicdan ayaa aheyd mid birahaanteeda qiimo ku fadhida, maadamo laga sameeyay (laga tumay) macdanta qalinka oo khaas ah.

Natiijooyinkii ka soo baxay Ganacsigii masaafada dheeraa.

- 1 Wuxuu isku xidhay dad ay dhaqamadoodu kala duwanyihiin, oo isqadarin (xushmad) iyo dulqaad ka dhexeeyay.
- 2 Waxaa canshuurtii laga aruurinayay ganacsatada ku taajiray (hantiyaystay) hogaamiyayaashii degmooyinka, wuxuuna dakhligaas soo galayey adkeeyay awoodoodii siyaasadeed.
- 3 Baqortooyooyin dhul-goosi ah ayaa ka dhex samaysmay qaramadii Gibee Oromo, kadib markuu hab dhaqankii Gadha uu si tartiib tartiib ah u baaba'ay.
- 4 Dad badan ayaa ku hawlanaa ganacsiga oo uu u ahaa wax-qabadkooda dhaqaale ee ay ku tiirsan yihiin.

Layliska 1.8

- 1 Muxuu kaga duwanaa ganacsiga masaafada dheer ganacsiyada kale?
- 2 Sheeg doorarkii Negaadraaska (taliyaha socdaalka ama jid mariyaha)?
- 3 Maxay ahaayeen natiijooyinkii ka soo baxay Ganacsigii masaafada dheeraa?
- 4 Magaalooyinke ayaa ku xidhnaa wadooyinka ganacsiga masaafada dheer?
- 5 Sideebay maamuladii Gibee ku samaysmeen?
- 6 Sideebay diinta Islaamku maamuladii Gibe ku soo gaadhay?
- 7 Sideebay Maamuladii Gibee ay ku soo af-jarmeen?
- 8 Sidee bay u baa ba'een qaramadii Gibee?

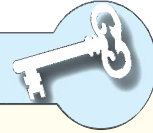
1.7 DADWEYNAHA QAARADDA AFRIKA

Marka uu dhamaado cashirkan kadib, ardaydu waxay awoodi doonaan in ay:

- aqoonsadaan baahsanida dadka Afrika.
- filmaamaan qodobada saameeya baahsanida dadka iyo dagaamada Afrika.
- sheegaan meelaha dadku ku badan yahay iyo meelaha dadku ku yaryahay ee Afrika;

- ❑ sharaxaan noocyada habnololeedka caanka ah ee laga helo Afrika
- ❑ la xidhiidhiyaan qodobadan dagaameynta dadka Afrika iyo inay tilmaamaan dagaamada khariirada dusheeda.
- ❑ la xidhiidhiyaan kuwaan xagga cimilada iyo dhirta.
- ❑ Isla falanqeeyaan sababaha keena magaallada dagaankeeda.

Erayada Furaha u ah Cashirka

➤ Cufnaanta dadka	➤ Habnololeed
➤ Cadaadiska dadka	➤ Saamiga dhalashada
➤ Saamiga korodhka dadka	➤ Saamiga dhimashada
➤ Magaaloobid	

Afrika waa qaaradda labaad ee ugu dadka badan ee soo raacda Aasiya. Wakhti xaadirkan tirada dadweynaha Afrika waa ku dhawaad 800 oo milyan. Waxaa ku nool 12% oo dadweynaha aduunka ah. Koradhka dadwaynaha Afrika waa mid si dhakhsa ah u kordhaya. Saamiga koradh saandeedka dadweynaha Afrika waa kudhawaad 24%. Waana saamiga ugu sareeya uguna dhakhsa koradhka badan Aduunka. Dhakhsa u koradhka tirada dadka ama dadweynaha Afrika waxaa sabab u ah dhalmada badan (saamiga sare ee dhalmada) iyo hoos u dhicidda saamiga dhimasho (dhimashadoo yaraatay). Waxaa hoos u dhaca saamiga dhimashada keeney horumarka dhanka cunadda ama raashinka iyo helitaanka adeega caafimaadka.

Bartilmaameed

- *Xadiga dhalashadu; waa tirada nool ee dhalata sanad kasta oo loo qeybiyey (la hoos dhigey) 1000 qof (shakhsi)*
- *Xadiga dhimashadu; waa tirada dhimata sanad kasta oo loo qaybiyey 1000 qof (shakhsi).*

Waxaa dadweynaha Afrika ku badan qeybta dhallinta yar ee ay da'doodu ka hooseyso 15 sano. Caruurta da'doodu ka hoosayso 15 ka sano ayaa ku dhawaad 45% dadweynaha qaaradda ah. Tanina waxay ina tusinaysaa in dadweynaha Afrika ku dhawaad kala badh yihiin kuwo aan wax soosaar ama wax-qabad dhaqaale laheyn oo ah yihiin ku tiirsanayaal.

1.7.1 Baahsanida dadka iyo dagaameynta Afrika

Xagee bay dadku jecel yihiin in ay degaan?

Waxay dadku jecel yihiin oo ay degaan kolba meesha ay ka heli karaan baahidooda aasaasiga ah ee biyaha iyo cunada. Marka ay aadamuhu helaan baahidooda aasaasiga ah waxay u baahan yihiin oo u soo raaca baahidooda aasaasiga ah baahida ay u qabaan in ay helaan dhar (huga) iyo hoyga oo iyana lagama maarmaan ah.

Hawl-galka 1.13

Daraaso Sawir ah

Daraasaad ama baaris ku samee sawiradan soo socda ee ku kala yaala

- b lama degaanka saxaaraha
- t dhulka jooga sare ee kiiniya

Kadibna koox ahaan isula falanqeeya oo kajawaaba su'aalahan soosocda.

Saxaaraha Liibiya

Dhulka sare ee Itoobia

Jaantuska 1.21: dagaameynta dadweynaha.

- b Meeshee ku haboon in lagu noolaado? Waayo?
- t Meeshee ayey kulatahay dadku inay ku yaryihiin (ku tira yar yihiin)? Waayo?
- j Labada meelood teebaad u maleyneysaa in ay ku wanaagsantay beer qodaalka? Waayo?

Waxaa jira Afrika xaalado dhawrah oo dabiici iyo dad sameeba leh kuwaas oo go'aanadag ku leh dadku in ay siraaxa leh ugu noolaan karaan meel iyo in kale. Waana qodobadaas waxa sababey baahsanida iyo degaameynta d'adka qaaradda in ay meeliba meesha kale aad uga duwanaato.

Dadka Afrika saddex dalool labo ($\frac{2}{3}$) waxay ku nool yihiin marka dhulka qaaradda loo qeybiyo shan meelood hal meel ($\frac{1}{5}$) oo kaliya. Waxay taasi ka dhigan tahay inta badan dadka Afrika in ay ku noolyihiin qeyb yar oo dhulka qaarada ah. sababtuna waxay tahay dhulka qaaradda Afrika oo ay intiisa badan hadheeyeen Lamadegaanka iyo Keymaha kulaalaha.

Buuraha, taagaga, bananka, wabiyada iyo harooyinka ayaa ah muuqaalada dhulka Afrika ugu waa weyn

Taagaga (dhulka jooga sare) ayaa ah dhulka ugu badan uguna balaadhan Afrika, kaasoo ku yaala meelaha joogoodu sareeyo. Waxaa iyana jira banaano sida banaanada xeebaha, wabiyada iyo banaanada lamadegaanka. Banaanadu waa dhul balaadhan oo fidsan kaasoo joog hoose leh.

1.7.2 Xaaladaha Saameeynta ku leh baahsanida iyo dagaameynta dadka Afrika

Baahsanida iyo dagaameynta dadka Afrika waa natiijo ay keeneen xaalado ama qodob dabiici ah iyo kuwa dadka la xidhiidha (dad samee ah). Waxaa jira meelo dadku ku badan yahay (ku xoonsan yahay) oo ay xaaladaha dabiiciga ah iyo kuwa dad sameeguba yihiin kuwo lagu noolaan karo oo soo jiidanaya dadka. Dhanka kale, waxaa jira meelo dadku aad ugu yar yahay ama dad uuna ku nooleyn oo ay xaaladaha dabiici iyo kuwa dad same yihiin kuwo ah oo aan soojiidasho laheyn.

Qodobada ugu waa weyn ee dabiici iyo dad same ah ee saameynta ku leh baahsanaanta iyo dagaameynta dadka Afrika waa kuwan soo socda;

1 Xaaladaha dabiiciga ah:

- *Nooca cimilada*
- *Kheyraadka dabiiciga ah sida:*
  - ☞ *Biyaha*
  - ☞ *Caradda Nafaqaysan*
  - ☞ *Dhirta dabiiciga ah*
  - ☞ *Macdanta*

2 Qodobada bani'aadanka la xidhiidha (qodobada dad sameega ah)

- *Nooca dhaqdhaqaaq ee dhaqaale*
- *Waxqabad horumarineed sida:*

- ☞ Warshadaha
- ☞ Isgaadhsiinta
- ☞ Qodashada macdanta.
- Socdaalada ama guirguuritaanka ay sababaan dagaalada, ganacsiga, iyo wixii la mid ah.

Hawl-galka 1.14

Khariirad darsid

Jaantuska 1.22: Khariirad muuqaaleedka Afrika

Daraasaad ku samee khariiradan Afrika kadibna ka jawaab su'aalaha soo socda.

- b Tilmaan ama sheeg halka ay ku yaalaan muuqaalada soo socda.
- Dhulka jooga sare ee Itoobia iyo Bariga Afrika
  - Banaanada qallalan ee lamadegaanka ah
  - Dooxada wabiga Niil iyo dhulka uu ku faafa
  - Banaanada xeebaha Galbeedka Afrika
  - Banaanada xeebaha Waqooyiga Afrika
  - Jiida webiga Koongo
- t Adigoo adeegsanaya khariirada cufnaanta dadka, caddee muuqaalada khariirada korkeeda ee u taagan meelaha ay dadku ku badan yihiin iyo meelaha uu dadku ku yaryahay.

Sideynu horay ugu soo sheegnay cufnaanta tirada dadka Afrika ma aha mid isku mid ah ama siman. Meelaha qaarkood dadku way ku badan yihiin, halka meelaha kalena dadku ay ku filiqsanyihiin.

Cufnaanta dadweynaha ama cufnaanta tirada dadka waa cabbir ina tusiya in dadku ku badan yahay ama ku xoonsan yahay meel iyo in uu ku kala filiqsanyihiin.

Waxaana lagu qeexaa in ay tahay celceliska tirada dadka ku nool halkii isku wareeg ee kiiloomitir (1 km²). Marka aan rabno in aan xisaabino cufnaanta dad ku nool deegaan, waxaynu isku qeybineynaa tirada dadweynaha ku nool deegaanka iyo wadarta baaxada dhulkiisa.

$$\text{Cufnaanta dadweynaha} = \frac{\text{Wadarta tiradadad weynaha}}{\text{Wadarta baaxada dhuleed}}$$

Meesha dadkeedu cufanyahay waa meesha ay dadku aad ka ugu badan yihiin. Waa meeshay 1 km² (kiiloomitir ee laba jibaaran) ku nool yihiin tira dad oo aad u badan.

Dhanka kale, meesha dadku filiqsan yahay waa meesha ay tirada yar ee dadka ahi ku nool yihiin halkii kiiloomitir ee laba jibaaran. Waa meel ay cufnaanta tirada dadku aad u hooseyso.

Hawl-galka 1.15

Ka jawaab su'aalaha adigoo ka tixraacaya shaxda soo socota, taasoo ina tusaysa baahsanaanta dadka ee deegaamada Afrika.

Deegaanka	Baaxada dhulka (Km2)	Tirada dadka (milyan)
Bariga Afrika	6,354,000	246
Waqooyiga Afrika	8,257,743	173
Galbeedka Afrika	6,147,903	235
Badhtamaha Afrika	6,639,000	96
Koonfurta Afrika	2,674,000	50

- 1 Xisaabi cufnaanta dadka ee deegaan kasta?
- 2 Deegaankee ayaa ugu cufan (ayuu dadksiisu ugu cufanyahay)?
- 3 Deegaankee ayaa ugu dad filiqsan?

Afrika meelaha dadku aadka ugu cufan yahay waa meelaha leh:

- *Carra nafaqaysan oo ay fududahay qoditaan keeda.*
- *Biyaha ku filan cabitaanka iyo waraabka.*
- *Cimiladeedu dhexdhexaadka tahay ee ay ku haboontahay bixidda dalaga.*
- *Marin haddeedka leh.*
- *Macdan badan oo la taaban karo leh.*

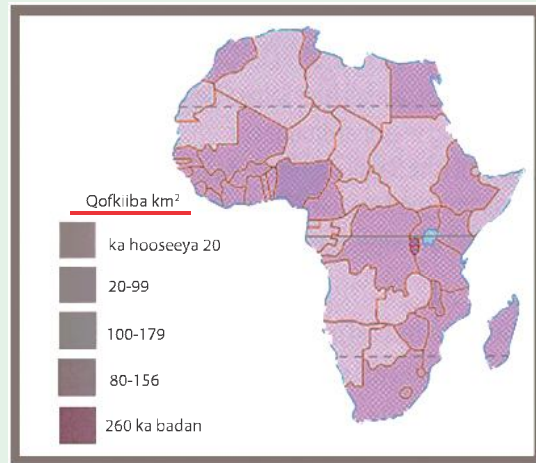

Hawl-galka 1.16

Khariirad darsid

Adigoo ka tixraacaya khariirada soo socota ee cufnaanta tirada dadka Afrika ka jawaab su'aalaha soo socda.

- 1 Waa meelaha Afrika dadku aadka ugu badanyihiin iyo meelaha ay ku tirada yaryihiin? Maxaa sababey in ay tirada dadku ku badnaato ama ay ku cufnaadaan taagaga sare ee Itoobiya iyo Bariga Afrika?
- 2 Waa maxay sababaha ay cufnaanta dadka ay ugu hooseeyso Lamadagaanka saxaraha?
- 3 Maxay dadku ugu badan yihiin hareeraha wabiga Niil?

Jaantuska 1.23: Khariirada cufnaanta dadka Afrika

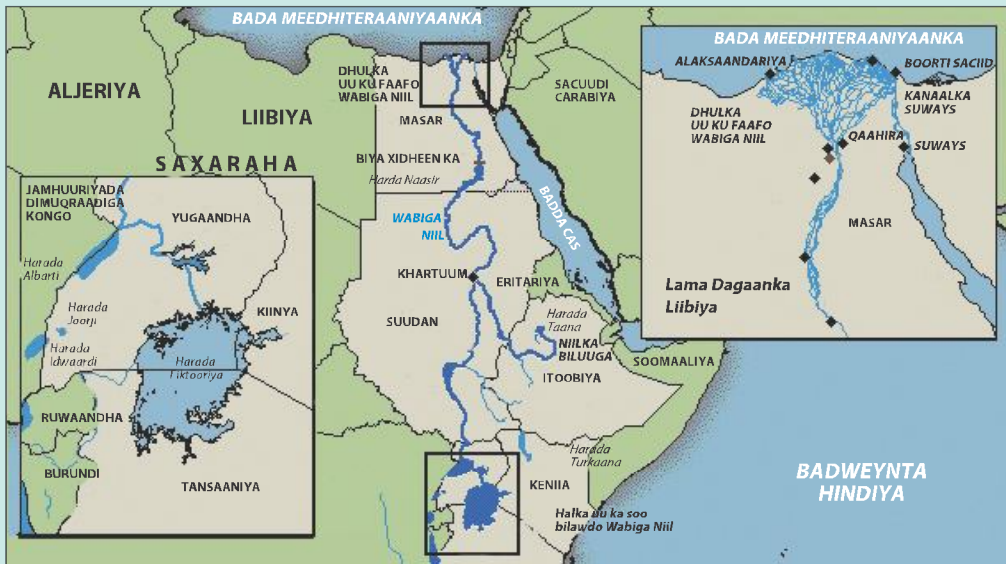
Meelaha Afrika ka midka ah ee ay dadku ku cufanyihiin ama ay cufnaantooda tirada dadka sarayso waa:

- *Jiidaha ama dhulka daafaha wabiyada iyo harooyinka ah*
- *Xeebaha*
- *Meelaha macdanta laga soo saaro (qado)*

Gaar ahaan, meelahan soo socda ayaa ah meelaha dadku ugu cufanyahay (ugu tira badanyahay) Afrika.

- b. Jiidaha wabiga Niil iyo dhulka uu ku faafo
- t. Dulaha Sare ee Itoobiya iyo Bariga Afrika
- j. Xeebaha iyo dhulalka sare ee Galbeedka Afrika
- x. Banaanada xeebta Maqrib ee Waqooyiga Afrika
- kh. Qaybta ugu cidhifaysa qeybta Koonfur Bari ee Koonfurta Afrika.

Jiidaha wabiga Niil iyo dhulka uu ku faafo

Jaantuska 1.24: Wabiga Niil

Niil:- waa wabiga ugu dheer aduunka, wuxuuna u qulqulaa dhanka waqooyi 671 km. Niilka Cad wuxuu ka soo bilowdaa Harada Fiktooriya, halka Niilka Buluuga ah (Abbaay) uu ka bilowdo Itoobiya. Waxay Niilka cad iyo Niilka buluuga ah ku kulmaan Khartuum (Suudaan).

Wabiga Niil wuxuu maraa dhulka lama dagaanka ah ee Suudaan iyo Masar inta uusan ku dhamaanin badda Meedhiteraaniyaanka. Wabiga Niil gaar ahaan Niilka Buluuga ah wuxuu sii xambaaraa carro badaan oo uu geeyaa masar. Waana mida sababtay Masaaridii hore inay ugu yeedhaan ama ay ku magacaabaan dhulkooda "dhulkii madoobaa". Dad badan oo Masaari iyo Suudaaniyiin ah ayaa ku nool

jiidaha dooxada wabiga Niil oo ah dhul ku wanaagsan beeraha (qodashada beeraha). Waa dhul leh carrro nafaqaysan, falitaankiisuna fududyahay, oo waliba leh biyo badan oo kufilan waraabka iyo cabbitaanka. Wuxuuna anfacay wabigan masaarida oo uu dhulkoodu 97% yahay lamadagaan.

Biyo xidheenka Aswaan ee Masar waxaa loo isticmaalaa awood koranto iyo waraabka. Guud ahaan jiida wabiga Niil ayaa ah meesha ugu dadka cufan Afrika.

Su aalo:

- 1 Maxay kula tahay in ay sababtay Masaarida intooda badan in ay ku noolaadaan wabiga Niil hareerihisa iyo halka uu ku dhamaado?
- 2 Maxay Masaaridii hore ugu bixiyeen dhulkooda “dhulkii madoobaa”?
- 3 Hadii uusan jirin wabiga Niil miyey macquul noqon Laheyd in ay midho beertaan oo uu u baxo oo si raaxa leh loogu noolaado? Waayo?

Sideynu horeyba ugu soo sheegney, waxaa jira meelo kale oo Afrika ka mid ah oo ay cufnaantooda tirada dadka aad u sareyso. Marka aynu eegno qodobada iyana sababay in ay dadku aad ugu badnaadaan meelahaas.

T *Dhulaha sare ee Itoobiya iyo Bariga Afrika*

Dulaha Sare ee Itoobiya iyo Bariga Afrika ee ku yaala inta u dhaxaysa labada kulaale ayaa waxay yihiin kuwo leh:

- *Roob badan*
- *Cimilo ama heerkul dhexdhexaad ah oo kuleyl badan iyo qabaw badantoona laheyn.*
- *Carra nafaqaysan oo Casaan ah oo uu asalkeedu yahay dhagaxa dab-dhulka (Foolkaanaha).*

Dhamaan xaaladahaas dabiiciga ah ee aan soo sheegney dartood ayey meelaha taaga sare ee Afrika u noqdeen kuwa ku haboon aadna ugu wanaagsan wax soo saarka midhaha. Sidaa awgeed ayey dad tira badan ugu nool yihiin deegaamadan Afrika ka midka ah.

J *Xeebaha iyo dhulalka sare ee Galbeedka Afrika*

Dhulkan waxaa ku nool dad tira badan oo dhul ay cufnaanta tirada dadku ay sareyso marka labarbar dhigo meelaha kale. Waxaa sababtay laba xaaladood, kuwaas oo kala ah:

- Waxay leeyihiin cimilo qoyan, oo roob sifiican ugu filan beer qodaalka iyo bixitaanka geedaha waxtarka leh.
- Waxay marin u leeyihiin badda, oo marinkaas ayey ka helaan dhaqaale badan, una fududeeya ganacsiga ay la leeyihiin Aduunka intiisa kale.

X **Banaanada xeebta Maqrib ee Waqooyiga Afrika**

- Waxay leeyihiin cimilada meedhiteraaniyaanka oo ay Xaagaagana kuleyl tahay, Jiilaalkana qabaw roobleh tahay.
- Waxay Leeyihiin marin badeed, u fududaynaya dadka in ay xidhiidh la yeeshaan dunida inteeda kale.

Kh **Qaybta ugu cidhifaysa Qeybta Koonfur-Bari ee Koonfurta Afrika**

- Waxay leedahay cimilo wacan oo leh roob badan iyo heerkul dhexe iyo dhul ku fiican beer qodaalka.

Meelaha Afrika ee ay dadku ku filiqsanyihiin waa meelaha leh:

- Xaalaada cimilo ee aan wanaagsaneyn sida meelaha lama dagaanka ama Lama dagaan xigeen ka ah.
- Keymaha cufan ee dhirtu aadka ugu badantahay
- Carrada aan wanaagsaneyn
- Cudurada qaniinku sababo.
- Cudurada ay sababaan cayayaanka sida: nooca Daqsiga ka mid ah ee loo yaqaano dhuuga.

Khaas ahaan meelaha Afrika ee ay cufnaanta tirada dadku hooseyso ama ay dadku ku filiqsanyihiin marka labarbar dhigo meelaha kale waxaa ka mid ah meelahan soosocda:

- i Dhulka aadka oomanaha u ah ee Lamadagaanada Saxaaraha, Kalahaari iyo Naamiibiya.
- ii Keymolayda rooboon ee kulaalaha ee kuyaala bartamaha Afrika.
- iii Dhul cawseedka Safaanaha.

Sheeko Gaaban

Nolasha Lamadagaanka Afrika

Deegaamada lama dagaanka ah ee Afrika waa meelaha aan helin roob ku filan oo midhihi ku baxaan, mana laha wax soo saarka beeraha. Lama dagaanadan waxay ku yaalaan Waqooyiga iyo Koonfurta, waxayna u dhexeeyaan dhul cawseed ka kulaalaha ee Safaana iyo deegaamada cimilada meedhiteraaniyaanka leh.

Dhanka waqooyiga qaarada waxaa ku yaala lama dagaanka Saxaraha oo ah mid is heysta Bari ilaa iyo Galbeed. Dhinaca koonfurta qaaradana waxaa ku yaala lama dagaanka kalahaari iyo lama dagaanka Naamiib. Heer kulka deegaamadan waa mid aad u sareeya, marmarka qaarkood xiligga Xagaaga wuxuu gaadhaa ilaa iyo 50°C.

Ilaa iyo wakhti xaadirkan ma jiraan wax isbadal ah oo iskabadalay habka dadka lamadagaanka Afrika ay u isticmaalaan dhulka lamadagaanka ah ee qaaradda. Ilaa hadda, dadka reer guuraga ah kolba meel ayey u guur guuraan si ay cows iyo biyo ugu helaan xoolahooda.

Geela ayaa ah xayawaanka laga isticmaalo lamadagaanka cuno iyo gaadiid ahaanba. Dadka qaarkii wuxuu kunoolyahay meelo biyo leh oo lamadagaanka ka mid ah, waxayna u isticmaalaan biyahaas waraabka beeraha oo ay dalag ka gostaan.

Hadaba maadaama ay nolasha Lamadagaanku adagtahay dad aad u tirayar ayaa ku nool meelaha lamadagaanada ah ee Afrika marka labar bar dhigo meelaha kale. Waxaan tusaale ugu soo qaadan karnaa dhulka banaanka ah ee Canfarta Itoobiya.

Su'aalo:

- 1 Maxay kula tahay in ay sababtay dad aad u yar oo Afrikaan ah inay ku noolaadaan meelaha lama dagaanada ah?
- 2 Maxay dadka meelaha lamadagaanada ah ee Afrika ku nool intooda badan u yihiin reer guuraa?
- 3 Maxay dadka meelaha lama dagaanada ah ee laga helo laasaska biyaha ay si rasmi ah u daganaadaan?

◆ *Lamadagaanada Afrika*

Lamadagaanadan Afrika waxaa kunool dad aad u yar, waxaana u sabab ah nolasha adag iyo xaalada cimilo ee aan habooneyn ee kjiirta meelaha Lamadagaanka ah ee Afrika

Dhulka lamadagaanka ah ee Afrika waa dhul uu heerkulka kulaylku aad u sareeyo. Meela badan oo ka mid ah lamadagaanadan ayaana laheyn biyo joogta ah iyo kuwo kufilan baahida dadka toona.

◆ *Keymaleyda Rooban ee Kulaalaha*

Waa meelaha Afrika ka midka ah ee ay ku nool yihiin dad aad u yar oo si kala durugsan ama kala fog u degan. Waxaana sababay:

- *Dhirta xidhka ah ee keymahan ayaa ah mid aanan ladhaxmarikarin, degaan balaadhana kasuurtoobeynin.*
- *Cimilada roobka badan ayaa ka maydhay (ku keentay in ay ka milanto) carrada macdantii.*
- *Jiritaanka cudurada qaamiinka cayayaanku keeno ayaa iyana ka mid ah sababaha ay dadku oogu yaryihiinee ayna u dagin.*

Bartilmaameed

Lamadagaanada iyo keymaha balaadhan ee Afrika cufnaantooda tirada dadka waa mid ka hooseysa (kayar) halshaqsi halkii kiiloomitir ee iskuwareegba $\left(\frac{1 \text{ qaf}}{1 \text{ km}^2}\right)$. Sikastaba ha ahaatee, waxay deganyihiin dhul aad u balaadhan oo ku dhaw kalabadh dhulka guud ee qaarada Afrika.

◆ *Dhul Cowseedka Safaanaha ee kulaalaha*

Dhulkan wuxuu leeyahay caws dhaadheer iyo geeda kala durugsan oo tira yar. Waxaana ka da'a roob xilliyeed (roob xilli uu da'a leh).

Cufnaanta tirada dadka ee dhul cowseedka safaanaha waa uu ka sareeyaa labada meelood ee aan horey uga soo hadalney ee kala ah lamadagaanka iyo dhulka keymaha roobka badan ee kulaalaha. Sababaha ay ooga dad bad atay waa:

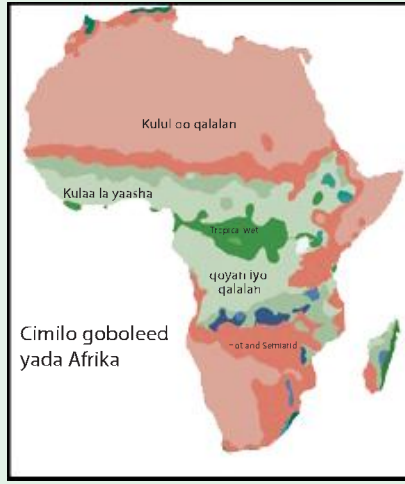
- *Dhul wax lagu beeran karo*
- *Taariikh ahaan, waxuu ahaa dhulkani meel mudo hore la degeen jiray oo lehna magaalooyin qadiimiya kuna tiirsanaan jiray ganacsiga iyo waxqabadyo kale.*

Hawl-galka 1.17

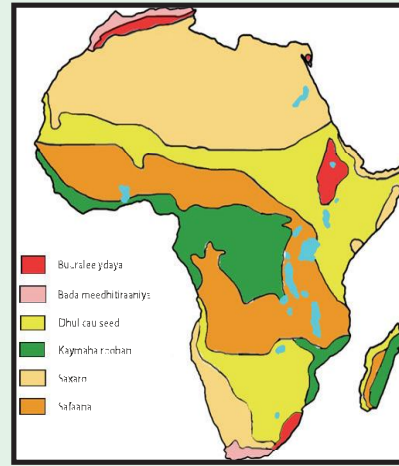

Khariirad darsid

Adigoo ka tixraacaya khariiradan cimilada iyo dhirta Afrika, ka jawaab su'aalaha soo socde.

Jaantuska 1.25: Cimilada deegaanada Afrika

Jaantuska 1.26: dhirta deegaa nada Afrika

- b** Sheeg noocayada cimilo iyo dhir ee laga helo meelahan Afrika ee soo socda ee cufnaantooda tirada dadka ay sarayso.
- 1 Dhulka joogiisu sareeyo ee ltoobiya.
  - 2 Xeebaha waqooyiga Afrika
  - 3 Jiidaha dooxada wabiga Niil iyo dhulka uu ku faafo.
  - 4 Banaanada xeebaha Galbeedka Afrika.
- t** Sheeg noocyada cimilo iyo dhir ee laga helo meelahan hoos ku qoran ee Afrika, meelahaas oo ah meelaha Afrika ay dadku ku yaryihiin (filiqsanyihiin).
- 1 Lamadagaanka Saxaraha
  - 2 Keymaleyda rooban ee dhulka kulaalaha
  - 3 Dhulka Safaana ee kulaalaha

Degitaanka Magaalooyinka Afrika

Celcelis ahaan tirada dadka Afrikaanka ah ee ku nool meelaha magaalooyinka ah waxaa lagu qiyaasaa 37%. Xaaladani waxay Afrika ka dhigaysaa qaarada ugu yar dhanka tirada dadka ku nool magaalooyinka. Dadka reer miyiga ah ee intay miyiga ka tagaan magaalooyinka gala waxay intooda badan tagaan magaalo madaxyada oo ah magaalooyinka ugu muhiimsan.

Sannadkii 1900 ma jirin wax magaalo la yidhaahda oo ay ku nool yihiin Hal milyan oo qof, laakiin manta waxaa la helayaa ilaa 25 magaalo oo ay ku nool yihiin dad ka badan Hal milyan oo qof. Meelaha magaaloobay waxa ka mid ah Qaahira iyo leegoos oo ay ku xeeran yihiin dad ka badan 12 milyan iyo 17 milyan oo ah sida ay u kala horeeyaan.

Magaalowga qaaradda Afrika ee aadka u dheeraynaya ayaa ah mid ay dawladuhu kala kulmeen dhibaatooyin badan, oo ay ka mid yihiin hoy la'aan, biya la'aan, nadaafaddaro, shaqo la'aanta i.w.m Magaalooyin badan oo xarumo ah ayaa waxay ku yaalaan xeebaaha. Dawladihii reer Galbeedka ayaa xiligii guumaysiga waddamo badan oo Afrikaan ah ka dhisay wadooyin isku xidha xeebaha iyo meelaha hodanka ku ah khayraadka ay dhoofsanayeen.

Waxaa kale oo ay guumaystayaashii reer Yurub dalal badan oo Afrikaan ah ka dhiseen wadada xadiidka ah ee tareenka oo ku xidhnayd xeebaha. Sidaa daraadeed ayay dad badan oo Afrikaan ah u dageen hareeraha wadooyinka baabuurta iyo tareenka.

Hawl-galka 1.18

- 1 Waxaad soo qaadataa tirada guud ee dadka kunool shan magaalo oo ka mid ah magaalooyinka waa weyn ee ku yaala deegaanka Ismaamulka soomaalida. Imisa ayay ahay tirada dadka ku nool magaalooyinkaas toban sano ka hor ?
- 2 Koradhka tirada dadka ee magaalooyinkaas maxaa sabab u ah?

1.7.3 Hab-Nololeedka Afrika

Hab-nololeedka dadyawga Afrika waa mid kala-duwan. Waxaa kala duwanaanshaha hab-nololeedka afrika saldhig u ah oo lala xidhiidhiya kala duwanaanshaha cimilada, qab samayska oogada sare ee dhulka iyo khayraadka dabiiciga ah (carrada, biyaha, dhirta, macdanta i.w.m).

Tusaale ahaan, beer-qodaalku kama suuragali karo meel kasta oo Afrika ka mid ah; sababtoo ah waxaa jira meela badan oo ayna xaalada Cimilo u saamaxaynin iyo meelo uu qaab samayska dhulkeedu ku haboonayn. Meelaha uu beer qodaalku ka suuragali karo xataa nooca midhaha ay beeranayaan waxaa saameyn ku leh Cimilada (roobka iyo heer-kulka) iyo qaab samayska dhulka.

Kaluumeysiga iyo qodaalka macdanta iyaguna waxay ka jiraan Afrika meela kooban oo ay suuragal ka yihiin oo kaliya.

Kala duwanaanta hab-nolaleed Afrika waxay la xidhiidha xaaladaha soo socda:

- *Cimilada (roobka iyo heerkulka)*
- *Sameyska dhulka*
- *Kheyraadka dabiiciga ah (carrada, biyaha, dhirta, macdanta)*
- *Horumarka Teknoolajiyadeed (farsamada casriga ah).*

Beeraha (xoola dhaqasho iyo Beer falasho)

Beeruhu waa waxqabad dhaqaale oo ka kooban beer falasho (godasho) iyo xoola dhaqasho. Waa nooca hab nolaleed ee ugu isticmaalkiisu ugu badanyahay ee intooda badan dadka ku nool wadamada soo koriyee Afrikaanka ah ay wali ku tiirsanyihiin.

Bartilmaameed

Beeruhu (xoola dhaqasho iyo beera falasho) waa hab nolaleedka ugu muhiimsan Afrika. Waa asaaska wax-qabadka dhaqaale iyo nolasha dadka wadamada Afrika. Sababtoo ah beeruhu waa:

- *Isha ugu weyn ee cunada dadka*
- *Isha ugu weyn ee alaabta caydhiin ee warshadaha*
- *Wax-qabadka dhaqaale ee ay ku hawlan yihiin in kabadan 60% oo ah dadka wax-tarka leh.*
- *Isha ugu balaadhan (weyn) ee alaabada la dhoofiyo.*

Dadka ku nool meelaha kala duwan ee Afrika waxay isticmaalaan hab beereed farabadan. Hab beereedka Afrika waxaa si balaadhan loogu qeybiyaa laba qeybood. Labadaasina waxay kala yihiin: *Beer falasho (godasho)* iyo *Xoola dhaqasho*.

- *Beer falasho (godasho) waa wax soo saarka midhaha.*
- *Xoola dhaqatadu waa waxqabadka barbaarinta ama korinta xoolaha.*

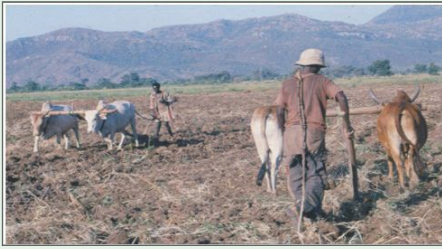
b Beer falasho (Beer godaal)

Beer falashada ama wax soosaarka midhaha Afrika waxay Leedahay heerar kala

duwan oo hormarineed. Iyadoo laga duulayo heerkan horumarineed, ayaa beer falashada Afrika loo qeybiyaa laba qeybood oo waa weyn. Kuwaas oo kala ah.

- ★ Beer falasho dhaqameed ah (quutul maalmeed ah).
- ★ Beer falasho casri ah (Ganacsiyeed).

Hawl-galka 1.19

Jaantuska 1.27: beer falashada (ama qodaalka) dhaqameedka ah

Jaantuska 1.28: beerqodashada casriga ah

Su'aalo:

- 1 Maxaad ka fahantay labada sawir?
- 2 Muxuu yahay faraqa u dhexeeya labada nooc ee beer qodasho (mida casriga ah iyo mida dhaqameedka ah)?
- 3 Midkeebaa kubadan Afrika?

1 Beer qodaal ka dhaqameedka ama nolol maalmeedka ah

Beer qodaalka quutul maal meed waa habnolaleed looga danleeyahay wax soo saarka beerta ama midhaha in la quuto (Lacuno) oo kaliya, balse aan la iibinin. In badan oo wadamada Afrika kamid ah ayuu beer qodaal koodu yahay quutul maalmeed (mid af iyo gacan u dhexeeya).

Beer qodaalka quutul maalmeedeed, dadku waxay beertaan oo kaliya midho ku fillan qoyskooda ama baahida tuuladooda. Hadii ay nasiib u yeeshaan in uu midho badan (fiican) oo iyaga ka soo hadhaya ugo'o, waxaa dhici kartaa in ay gadaan.

Beer qodaal quutul maalmeedka Afrika wuxuu leeyahay dabecadahan soo socda.

- Qalabyada iyo hababka beer qadaaleedha waa kuwo aad dib udhac u ah oo waqti dheer qaadanaya.
- Xooga ugu wayn ee la isticmaalo waa qoyska iyo xoolaha.

- Wax-soo saar yar oo aan badnayn, kaasoo aan iskumid ahayn oo xilliba xilliga kale uu kadhawanyahay.
- Aad ugu xidhnaanta xaalada cimilo.

Wadamada Afrika dadka dhaqaala ahaan waxqabadka leh intooda badan waa beer qodato quutul maalmeede. Tusaale ahaan, Itoobiya 77% ayaa Istimaalaa noocan beer godaaleed.

2 Beer qodaalka casriga ah ee ganacsiyeed

Waa nooc beer qodaal kaasoo beeralaydu u beertaan midhaha in ay ka ganacsadaan.

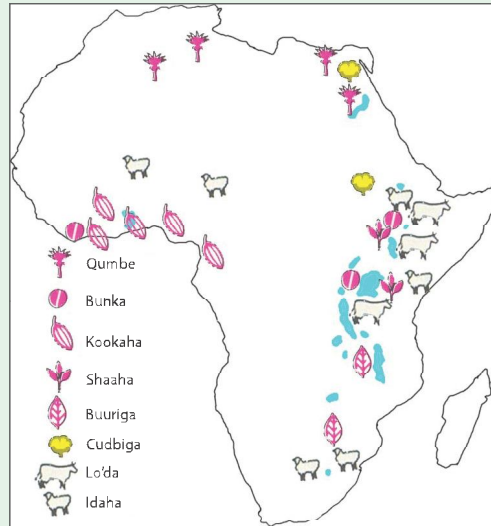
Dabeecadaha beerqodaalka ganacsiyeed waxaa ka mid ah:

- Istimaalka farsamooyin iyo qalabyo casri ah.
- Beerleydu way wax soosaar badanyihiin.
- Xoog qeyb yar oo kamid ah dadka (aan hadneyn) ayaa kaqeybqaata.

Hawl-galka 1.20

Darsida (Barashada)
khariidad

Jaantuska 1.29: Noocyada ugu muhiimsan hab-nololeedka Afrika

Ka jawaab su'aalahan ku saabsan adiga oo adeegsanaya khariidadan sare.

- 1 Tax ama qor noocyada ugu muhiimsan hab-nololeedka Afrika.
- 2 Sheeg noocyada hab-nolaleed ee ay ku dhaqmaan dadka Afrika intiisa badan? Caddee (sharrax) sababta?

Afrika waxay kaalinta koobaad kaga jirtaa wax-soosaarka dhawr dalag dunida sida:

- Saliida saytuunka-dalka Tinniisiya ayaa ah ka hogaaminaya dalalka dhoofiya
- Saliida Lawska-dalalka Nayjeeriya iyo Sinigaal ayaa ah kiwa hogaaminaya soo saarayaasha
- Saliida caw-baarka (qumbaha) Nayjeeriya ayaa soo saarayaasha ugu horaysa
- Bunka-Itoobiya, Ayferikoost, Angola, Ugaandha, Kameruun, Madagaskar iyo Taansaaniya.
- Kookaha-Gaana, Nayjeeriya Ayferikoosti iyo Kameruun oo ah dalalka ugu soo saarista badan dunida
- Afrika sidoo kale waxay soo saartaa oo ay dhoofisaa: caleenta Shaaha, Bunka, Sisinta, Aale Sonkorka, Tufaaxa, Muuska iyo khudaarta dhan dhanaan.

t **Dhaqashada Xoolaha**

Afrika waxay leedahay in kabadan 20% oo lo'da iyo Idaha Aduunka ah. Balse doorka dhaqaale ee xoola dhaqashada wadamada Afrika waa mid aad u hooseysa. Wadamada Afrika ee ugu horeeya dhanka xoolaha nool waxaa kamid ah.

Itoobia, Suudaan, Nayjeeriya, Morooko iyo Koonfur Afrika. Meelaha ugu muhiimsan ee lagu Koriyo (barbaariyo) ama lagu raaco xoolaha ee Afrika waa dhulka Safaanaha ee ku hareereysan dhulka keymalayda rooban ee kulaalaha.

Hawl-galka 1.21

Daraasaad khariiradeed

Su'aalo:

- b Muxuu dhulka safaanuhu u noqdey meesha ugu muhiimsan Lo' dhaqashada?
- t Sheeg meelaha ay dadkii hore ee reerguuraaga ahaa ku raacan jireen badanaa xoolahooda?

Jaantuska 1.30: Raacida (ilaalinta) xoolaha (Itoobia)

SOO KOOBIDDA CUTUBKA

- ❑ Meelaha ku yaala dhulka waxaa jira labba nooc oo midkii la doonaba lagu ogaankaro halkay dhacaan. Waxayna kala yihiin meeli halka ay dhacdo xariiq ahaan iyo halkay dhacdo meeli daris ahaan.
- ❑ Dhulbadhuhu waa xariiq aan dhab ahayn oo mara badhtamaha dhulka u jira fogaan isala'eg labada cidhif (cidhifka Waqooyi iyo ka Koonfureed)
- ❑ Dhulbadhuhu waxuu Afrika u qeybiyaa Laba qaybood
- ❑ Afrika waa qaarada kaliya ee kutaala Afarta Nusdhuleed ba; kuwaas oo kala ah Nusdhuleedka Waqooyi, Nusdhuleedka Koonfureed, Nusdhuleedka Galbeed iyo Nusdhuleedka Bari.
- ❑ Dhulka Afrika saddex dalool labo ($\frac{2}{3}$) waxay u dhexaysaa labada kulaale (kulaalaha kansarka iyo kulaalaha kaabrikoonka).
- ❑ Dhig-dhexadu waa dhigta marta Griinwijka ee bar-bilowga dhigaha iyo waqtiga deegaamada.
- ❑ 15° ee kastee dhigba, waxaa jira faraq halsaac.
- ❑ Kudhawaad 2000 ooluuqadood ayaa lagaga hadlaa Afrika.
- ❑ Ilbaxnimadii Masaarida ayaa ah mida ugu da'da weyn Afrika
- ❑ Wabiga Niil door muhiim ah ay uu ka ciyaaraa nolasha masaarida
- ❑ Afrika waa qaarada labaad ee ugu tirada dadka badan Aduunka, ee sooraacda Aasiya.
- ❑ Cufnaanta tirada dadka ee ugu sareysa Afrika waxaa laga helaa oo leh wabiga Niil hareerhiisa iyo barta uu ku dhamaado dhulka ah ee Masar.
- ❑ Lamadagaanada Afrika waa meelaha leh cufnaanta tirada dadka ee ugu hooseysa Afrika.

SU'AALAHA GEBO GABADA CUTUBKA

I **Uga jawaab "Run" ama "Been"**

- 1 Fogaanta Koonfur – Waqooyi ee Afrika ayaa ka dheeraan badan midda Bari-galbeed.
- 2 Badweynta Baasifiga waa badweynta ugu dhaw Afrika ee dhanka Bari.
- 3 Ahraamtu waxay ahaayeen meelaha lagu aaso ee faraacida iyo boqorada Masar.

4 Koradh ama koradh sanadeedka tirada dadka ee Afrika waa midda ugu badan, uguna dhakhsaha badan Aduunka.

5 Goobaha ku yaal dhigta iskumidka ah waxay Leeyihiin waqti kaladuwan.

II Buuxi meelaha banaan

1 _____ % oo dhulka Afrika ah ayaa waxay u dhaxeysaa labada kulaale.

2 _____, _____, _____, iyo _____ waa baraha (goobaha) ugu cirifeeya Afrika.

3 _____ waa xariiq mara loolka 23 ½ o Waqooyi.

4 Xariiq dhigta sida tooska ah dhanka kale ee galoobka oo ku aadan Liidinta Giriinwij digriigeedu waa _____ .

III Kabixii Jawaabo Kooban

1 Qeex dhulbadhe

2 Maxaay dhamaan ganacsatadii ganacsigii masaafada dheeraa u ahaayeen Muslimiin?

3 Maxaay ahaayeen guud ahaan waxyaabihii ka soo baxay ganacsigii masaafada dheeraa?

4 Meelahee ayaa Afrika leh cufaanta dadka ee aadka u hooseysa?

5 Maxay Beeruhu (dhaqashada xoolaha iyo Beer falashada) u yihiin hab – nolaleedka Afrikaanka intiisabadan?

IV Fecil Waxqabad ku Muujin

1 Sawir muuqaalka ama qaabka khariirada Afrika, kadibna tilmaan (calaamadee) meelaha ay dadweynuhu aadka ugu cufan yihiin.

2 Hadii wakhtiga Nuyuu Yook 90°G tahay 2:00 pm maxay noqon saacada wardheer (Itoobiya) 45°B?

V *Kadooro Jawaabta saxda ah*

- 1 Dhigaha soo socda tee baa marta Afrika?
  - B 90°B
  - T Dhig-dhexada
  - J Dhigta 180°
  - X 90°G
- 2 Kuwan soo socda keebaan ahayn astaamaha loolka?
  - B Waa kuwo u xariiqan Bari iyo Galbeed
  - T Ma aha barbaro
  - J Dhererkeedu wuu yaraadaa markay cidhifyada u sii dhawaadaan
  - X Fogaan is le'eg oo isku mid ah ayaa u dhaxaysa
- 3 Keebaan dad samee ahayn qodobada saameeya baahsananaanta dadka.
  - B Cimilada
  - T Baadka
  - J Kheyraadka
  - X Dhigahaay dhacaan
- 4 Kuwan keebaan lahayn dabeecadaha Beer falashada quudka ee Afrika
  - B Qalab iyo Habka casriga loo adeegsado
  - T Bacriminta
  - J Ku xidhnaan xaaladaha jawi sare
  - X Beeraha xoolaha oo ay xubnaha qoysku yihiin shaqaalaha